

ULUSLARARASI MOLLA FENÂRÎ SEMPOZYUMU
(4-6 ARALIK 2009 BURSA)
-BİLDİRİLER-

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MOLLA FANÂRÎ
(4-6 DECEMBER 2009 BURSA)
-PROCEEDINGS-

EDİTÖRLER/EDITORS

TEVFİK YÜCEDOĞRU
ORHAN Ş. KOLOĞLU
U. MURAT KILAVUZ
KADİR GÖMBEYAZ

BURSA 2010

Molla Fenârî'ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenârî Bibliyografyası

Kadir Gömbeyaz, Araş. Gör.

Uludağ Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Bursa, Türkiye

Giriş

Osmanlı dönemi ilim hayatının önemli bir siması ve aynı zamanda fetva ve kadılık işlerini bünyesinde dercetmesi sebebiyle de zaman zaman Osmanlı'nın ilk *şeybülislâm* olarak görülen Molla Fenârî'nin (751-834/1350-1431) zengin bir kütüphanesi olduğu ve yüzden fazla

eser kaleme aldığı nakledilmiştir.¹ Tarihî süreç içerisinde belli bir tanınmışlık ve karizma elde etmiş ilim adamları hakkında bazen abartılı ifadelerin kullanılması sıkça rastlanan bir durumdur. Nitekim çeşitli bibliyografik kaynaklarda Molla Fenârî'ye nispet edilen eserler listelenmeye çalışıldığında, bunların sayısının yüzü geçmek bir yana elliye bile ulaşamadığı görülmektedir. Öte yandan bir kaynakta Fenârî'ye ait olduğu söylenen bir eser, bir başkasında zikredilmemekte, hattâ bazen Fenârî'ye ait olmadığı belirtilmektedir. İşte bu çalışma, Fenârî'nin eserleri hakkında var olan karmaşayı çözümlenmek ve elden geldiğince hangi eserin ona ait olduğu, hangisinin yanlışlıkla nispet edildiği veya hangisinin aidiyetinde şüpheler bulunduğu hususlarında birtakım tespitlerde bulunmak amacıyla ortaya çıktı.

Bu çalışmanın iki temel ilgisi bulunmaktadır. Birincisi, Molla Fenârî'ye nispet edilen eserlerde ne gibi aidiyet problemlerinin olduğuna işaret etmek, ikincisi de Fenârî'ye ait eserlerin bir listesini yaparak bir "Molla Fenârî Bibliyografyası" oluşturmaktır. Aidiyet problemlerinin ele alındığı ilk bölümde, öncelikle Molla Fenârî'ye ait olduğunu bildiğimiz eserlerin ortak nitelikleri

¹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. A. Fikri Yavuz & İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul ts., I, 314; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara 1988, 229.

hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Bu, bir eserin Molla Fenârî'ye ait olup olamayacağı araştırmasında bir hareket zemini ve başlangıç basamağı işlevi görmektedir. Daha sonra Fenârî'nin eserlerini tespit ederken karşılaştığımız temel problematikler ve aidiyet noktasında bir tespitle bulunmaya yardımcı olacak bazı ipuçları ana hatlarıyla sunulmuş, bunların eserler üzerindeki tatbiki ve detaylandırılması, sonraki bölümlere havale edilmiştir.

Kaynaklarda Fenârî'ye ait olduğu belirtilen eserlerin tek tek ele alındığı Molla Fenârî Bibliyografyası adını taşıyan sonraki bölüm üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlki Molla Fenârî'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz ve aidiyetinde kesinlik bulunan veya en azından şüphelerin en asgarî düzeyde olduğu eserler olup, bu da kendi içinde Fenârî'nin matbû eserleri, yazma hâlindeki eserleri ve yazma nüshası elimize ulaşmamış, varlığını başka kaynaklarda yapılan atıflardan öğrendiğimiz eserleri olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır. İkincisi, Molla Fenârî'ye aidiyeti çeşitli sebeplerle tartışmalı ve şüpheli olan eserleri içermektedir. Burada aidiyet şüphesini uyandıran sebepler de belirtilmiştir. Ayrıca her ne kadar Taşköprizâde ve Kâtib Çelebi gibi müellifler nispet etse bile araştırmamız sırasında herhangi bir nüshasına rastlayamadığımız ve varlığı yönünde kuvvetli delil tespit edemediğimiz eserler de bu başlık altında zikredilmiştir. Üçüncü başlık ise Molla Fenârî'ye ait olamayacağını ve yanlışlıkla ona nispet edildiğini tespit ettiğimiz eserlerdir. Burada da bu durumun gerekçeleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bilahare Molla Fenârî'ye ait birtakım dokümanlardan (icazetnâme, vakfiye vs.) da bahsedilmiştir. Son olarak temelde Türkiye'deki çalışmaları merkeze almak suretiyle modern dönemde Molla Fenârî üzerine yazılmış tez, kitap, makale ve ansiklopedi maddelerinin bir dökümü ilave edilmiştir.

Bu çalışma, Molla Fenârî üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için onun eserleri bağlamında sağlıklı bir bilgi sunmayı ve referans olmayı hedeflemektedir. Zira yakın dönemlerde yapılmış tez, kitap, makale gibi çalışmalarda Fenârî'nin eserleri başlığı altında çeşitli kaynaklardan çoğu zaman tahkik edilmeksizin derlenen eser isimleri sıralanmış, şişkince bir liste oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu, yalnızca bir liste olarak kaldığında belki çok fazla sakıncalı bir durum oluşturmayacaktır, ancak Fenârî'ye ait olmadığı halde ona nispet edilen bir eserden hareketle Fenârî ve düşüncesi hakkında bir şeyler

söylemek yanlış bir öncülden doğru bir sonuca varmaya çalışmak gibi beyhude bir çaba olacaktır.

Bu çalışmada usul olarak Fenârî'ye nispet edilen eserler tek tek ele alınmış, aidiyet bilgisini veren kaynaklar mukayese edilmiş ve daha önemlisi, esere ait olduğu belirtilen yazma nüshalar incelenerek, ipuçları yakalanmaya ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Nüshalar genel olarak Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi başta olmak üzere İstanbul kütüphanelerinden ve www.yazmalar.gov.tr aracılığıyla bazı Anadolu kütüphanelerinden elde edilmiştir. Zaman zaman bu nüshalardan bir kısmı üzerine değerlendirmelerde bulunan modern çalışmaların sonuçları da dikkate alınmıştır. Bu noktada kendisinden sonra Molla Fenârî üzerine yapılan çalışmalara ciddi bir katkı icra eden Sıtkı Güllü'nin *Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri* başlıklı yüksek lisans tezini anmak bir kadirşinaslık gereğidir.

Çalışmada Fenârî'ye nispet edilen eserlerin içerikleri ve diğer özellikleri hakkında hacmi daha da arttırmamak ve çalışmanın temel problemiğinden sapmamak adına detaylı bilgiler sunulmamış, kısa ve öz geçilmiştir.

Şüphesiz böyle bir çalışma çok daha uzun bir zaman dilimini gerektirmektedir. Zira çoğu zaman müellifi belirtilmeyen yazmaların Fenârî'ye ait olup olmadığını tespit etmek için nüshanın baştan sona dikkatle okunması, referansta bulunulan kişilerin Fenârî'nin kaynakları arasında bulunup bulunmadığı, konuları, üslubu, işleyiş tarzı itibarıyla Fenârî'ye ait olduğunu bildiğimiz eserlerle uyuşup uyuşmadığının saptanması gibi birçok zaman alıcı süreç devreye girmek durumundadır. Ayrıca yazma nüshası elimize ulaşmamış kimi eserlerin varlığını, Fenârî'nin veya Fenârî'nin oğlu, torunu gibi diğer Fenârîzâdeler'in eserlerindeki atıflardan öğrenmemiz de mümkün olabilmektedir. Bunun bir tebliğ kapsamında ve 3-4 ay gibi bir sürede hakkıyla yapılması zordur. Ancak elimizden geldiğince titiz bir çalışma yürütmek suretiyle araştırmacılar için en azından başlangıçta yol gösterebilecek ciddi bir araştırma ürünü ortaya koymaya çalıştık. Zorlukları düşünüldüğünde bu çalışmanın eksikliklerden ve belki yanlışlıklardan azade kalması kolay değildir. Yapılan bu listeye başka eserlerin ilave edilmesi veya bazı tespitlerin yanlışlanması her zaman için mümkündür.

I. Molla Fenârî'ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi

Molla Fenârî'ye nispet edilen eserlerde ne gibi aidiyet problemleri olduğu konusuna geçmeden önce araştırmaya bir temel teşkil etmek üzere Molla Fenârî'nin eserlerinin genel özellikleri hakkında birkaç söz söylemek yerinde olacaktır.

Molla Fenârî, dil, fıkıh, kelâm ve felsefe gibi tüm ilimleri bir potada buluşturabilen, kaynaştırabilen Fahreddîn er-Râzî ekolünün devam ettiricisi bir âlimdir. Bu nedenle, onun eserlerini tek bir ilim dalıyla sınırlandırmak, onu fıkıhçı, kelâmcı, sûfî gibi tek bir kimlikle vasıflandırmak mümkün değildir. Mesela, *Aynü'l-A'yan* adlı meşhur eseri işârî tefsir sahasında iken, diğer meşhur eseri *Fusûlü'l-Bedâi'* ve yine *Şerhu'l-Ferâ'izî's-Sirâciyye*, *Şerhu Telhîsi'l-Câmi'i'l-Kebîr*, *Havâşî'l-Osmân* gibi eserleri fıkıh usûlü ve fıkıh, *Misbâhu'l-Üns*, *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî'si* tasavvuf, *Esâsü's-Sarfı* Arap Dili, Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulmuş *el-Fevâ'id* ve yine *Havâşî'l-Metâli'i* mantık alanında yazılmış eserlerdir.

O, aynı zamanda İbnü'l-Arabî çizgisindeki teorik tasavvuf anlayışının da sıkı bir müntesibidir. Onun en çok etkilendiği ve pek çok eserinde *eş-Şeyb* nisbesiyle alıntılar yaptığı kişi, Sadreddîn el-Konevî'dir (ö. 673/1274). Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*ı üzerine bu eserin neredeyse beş misli kadar şerh yazmıştır. Yine *Tabkîku Hakâ'iki'l-Eyyâ* isimli risalesi, İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûbâtü'l-Mekkiyye*'sinde zikrettiği iki beyitlik bir şiirin açıklaması mahiyetindedir.

Fenârî'nin yazmış olduğu eserlerin büyük çoğunluğu şerh ve haşiye türü eserlerdir. Onun, üzerine şerh ve haşiye yazdığı eserler, kendisinden önce veya döneminde üzerine pek çok kişi tarafından şerh ve haşiye yazılan, revaçta olan eserler olup birçoğu üzerine Teftâzânî, hocası Bâbertî, üstadı Cemâleddîn el-Aksarâyî, talebelik arkadaşı Cürçânî gibi zevatın da şerh veya haşiyeler yazdıklarını görmemiz mümkündür. Ancak Fenârî'nin yazdığı şerh ve haşiyeleri, basit birer yorum ve notlar olarak görmemek gerekir. Yazdığı birçok şerh ve haşiye kendisinden sonraki dönemlere damgasını vurmuş, kalıcı etkiler bırakmış ve medreselerde okutulmuştur. Mesela Esrûddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1264 ?) *İsâgüci* adlı eseri üzerine yazdığı *el-Fevâ'id* isimli şerh, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine sayısız haşiye kaleme alınmıştır.

Yukarıda zikri geçen Konevî'nin *Miftâb*'ı üzerine yazdığı *Misbâbu'l-Üns* adlı şerhi halen İran'da Kum medreselerinde okutulan bir eserdir.

Fenârî'nin şerh ve haşiye türü olmayan diğer eserlerinin de o dönemde yaygın olan bazı yazım geleneklerinin bir devamı olduğu söylenebilir. Mesela *Aynü'l-A'yan* adlı işârî tefsir türü eseri, o dönemlerde yaygın olan Fâtiha tefsiri yazımının bir örneğidir. Nitekim kendisinden derin bir şekilde etkilendiği Sadreddîn el-Konevî'nin de bir Fâtiha Suresi tefsiri bulunmaktadır.

Molla Fenârî, aynı zamanda bir müderris olduğu için bazı eserlerini talebeleri ve çevresinin isteği üzerine kaleme almıştır. Mesela es-Secâvendî'nin *es-Sirâciyye*'si üzerine yazdığı şerhi, *el-Fevâ'id* adlı *İsâgûcî* şerhi ve *Esâsü's-Sarf* bu tip eserlerdir.

Fenârî genel itibarıyla eserlerini Arapça kaleme almıştır. Bunun bir istisnası *Risâle-i Ucâle* veya *Risâle der Metâlib-i Selâse* diye de adlandırılan Farsça risalesidir. Tespit edebildiğimiz kadıyla Türkçe bir eseri yoktur.

Molla Fenârî'nin eserleri hakkındaki bu kısa tasvirden sonra karşılaşılan aidiyet problemlerine ve bunların aşılmasında yardımcı olabilecek birtakım ipuçlarına geçebiliriz. Molla Fenârî'nin eserlerinin tespiti noktasında yaşanan sıkıntının temelinde, onun hayatı ve eserleri hakkındaki bilgilerin vefatından bir asır sonra yazılmış olması² yatmaktadır. Onun eserleri noktasında bilgi temin ettiğimiz Taşköprizâde (ö. 968/1561), Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) gibi şahıslar Fenârî'den çok sonra yaşamışlardır. Ayrıca, Taşköprizâde'nin verdiği bazı bilgilerden, nispet ettiği eserleri yakinen incelemeye, yine Kâtib Çelebi'nin, nispet ettiği bazı eserleri görmediği anlaşılmaktadır. Onlar bazen bilgilerini verirken zamanındaki kanaatleri aktarmaktadırlar. Bu yüzden verdikleri bilgiler ihtiyatla karşılanmak durumundadır. Öte yandan o dönemlerde yazılan eserlerde çoğunlukla müellifin isminin nüshalarda zikredilmemesi, durumu daha da güçleştirmektedir.

Şimdi Molla Fenârî'ye nispet edilen eserlerde görülen aidiyet problemlerine yol açan başlıca sebepleri başlıklar halinde özetleyebiliriz:

1. Şarih ve Müstensihlerin Düşükleri Kayıt ve Notların Yanıltıcılığı

² Hüseyin Hüsâmeddîn, "Molla Fenârî", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVIII/95 (1926/16. sene), 368.

Bir eseri şerh eden yahut istinsah eden şarih veya müstensihlerin, gerek şahsî kanaatleri gerekse o dönemde söz konusu eserle ilgili yaygın kanaatler nedeniyle, bu eseri Molla Fenârî'ye ait kabul ederek kendi şerhlerinin veya istinsahlarının zahriyelerine yahut ketebe sayfalarına bu yönde kayıtlar düşmeleri, gerçekte Molla Fenârî'ye ait olmayan birtakım eserlerin ona nispet edilmesine yol açabilmiştir. Mesela *Avsâtü'l-Efkâr* adlı eserin nüshalarında metin içerisinde eserin kime ait olduğunu tespiti imkân verecek herhangi bir ifade yer almazken, eseri şerh eden iki şarihin ve müstensihlerden birinin yazdığı not sonucu eser, Fenârî'ye ait zannedilmiştir. Hâlbuki ileride de ayrıntısıyla verileceği üzere metin üzerinde yapılacak dikkatli bir inceleme eserin Fenârî'ye ait olamayacağını gösterecektir. Yine *Şürûtu's-Salât* isimli risalenin hiçbir nüshasında Fenârî'nin ismi geçmiyorken, bazı şerh ve Türkçe tercümelelerinde Fenârî'nin, eseri oğluna namazın erkânını öğretmek için yazdığı söylenmiştir. Fakat bu şerh ve tercümelelerin Fenârî'den epey sonra, geç tarihlerde yazılmış olmaları kuşku uyandıran bir durumdur ve bu ifadeler, üzerine fikir bina edilecek sağlam bir temel teşkil etmemektedir. Bazen aynı eserin farklı şarihlerce farklı müelliflere nispet edilmesi de görülen bir durumdur. Mesela *Mukaddimetü's-Salât* adlı eser, farklı şarihlerce Molla Fenârî'ye, Lütfullah Keydânî'ye veya Kemalpaşazâde'ye nispet edilebilmiştir. Bu konuda kesin bir kanaate varmak, şarihlerin kanaatleri hakkında bir tercihte bulunmak gerçekten güçtür.

Kısacası, Fenârî'ye nispet edilen eserlerin nüshalarında şarih veya müstensihlerin düştüğü notlar bazen eserin müellifinin tespitinde işimizi kolaylaştırırken, bazen yanlışlıklara sevk etmektedir. Bu notlar ihtiyatla karşılanmalı ve dikkatli bir inceleme yapmaksızın kabul edilmemelidir.

2. Bir Eserin Birçok İsimle Kaydedilmesi

Molla Fenârî'ye nispet edilen eserlerde zaman zaman karşılaşılan bir durum da, bir eserin birçok isimle anılması ve bunların farklı eserler gibi algılanmasıdır. Mesela *İşrûne Kıt'a* adlı eser, *Risâletü'l-Manzûme*, *Esâmi'l-Fiimîn*, *Es'iletü'l-Müşkile*, *Es'iletü'l-Allâme* gibi farklı isimlerle anılmış ve zamanla bunlar farklı eserlermiş gibi algılanmıştır. Bu da Fenârî'ye ait olduğu söylenen eserlerin sayısını arttıran bir rol oynamıştır.

3. Fenârîzâdeler'in Eserlerinin Yanlışlıkla Fenârî'ye Nispet Edilmesi

Molla Fenârî'ye nispet edilen eserlerde karşımıza en sık çıkan aidiyet problemlerinden biri, Fenârî'nin oğulları, torunları ve sonraki kuşak torunlarının

eserlerinin zaman zaman Molla Fenârî'nin eseri gibi sunulmasıdır. Bunun en başta gelen örneği aslında oğlu Muhammed Şâh'a ait olan fakat pek çok kaynakta Molla Fenârî'ye nispet edilen *Ünmûzhecü'l-Ulûm*'dur. Nitekim eser okunduğunda Molla Fenârî'ye ait olamayacağı, bizzat Muhammed Şâh'ın metinde, babasına ve onun eserlerine yaptığı göndermelerden rahatlıkla anlaşılacaktır. Ancak Taşkoprîzâde'den itibaren aktarılan, fakat tahkik edilmeyen, eserin Fenârî'ye nispet edilişi, birçok eserde tekrarlanagelmıştır. Yine, Muhammed b. Ali el-Fenârî'ye ait olan *Hâşiye alâ Şerhi'l-Vikâye* isimli eser de kataloglarda ve bazı eserlerde yanlışlıkla Molla Fenârî'ye nispet edilmiştir.

4. İsim Benzerliklerinin Yol Açtığı Karışıklıklar

Molla Fenârî'nin ismi olan Muhammed b. Hamza, Osmanlı döneminde çokça rastlanan bir isim olup, bu durum bu isimdeki başka bir müellifin eserinin Fenârî'ye nispet edilmesine sebep olabilmıştır. Bunun en bariz örneği Molla Fenârî ile aralarında pek fazla bir zaman geçmemiş olan Akşemseddîn'dir. Onun da ismi Muhammed b. Hamza, üstelik lakabı Molla Fenârî'nin lakabı olan Şemseddîn'e çok yakın olan Akşemseddîn'dir. İsmi kütüphane kayıtlarına *Sâfiyyenin Libâs ve Etvâr ve Meslekine Dair İtirazâta Reddiye* şeklinde geçen, aslında Arapça olan risale, içerisinde geçen Muhammed b. Hamza ibaresinden hareketle Molla Fenârî'nin zannedilmiştir. Hâlbuki bu ibarenin devamında bu şahsın büyük dedesinin Şihâbüddîn es-Sühreverdî olduğu belirtilmiştir ki, Sühreverdî'nin soyundan gelen Muhammed b. Hamza, Molla Fenârî değil, Akşemseddîn'dir. Akşemseddîn'e ait olup da kütüphane kayıtlarına Molla Fenârî'ye nispet edilerek giren bir başka eser *er-Risâletü'n-Nûriyye*'dir. Yine Ahmet Topaloğlu tarafından neşredilen XV. yy.'a ait bir Kur'ân tercümesinin de, ketebe sayfasında geçen "*Muhammed b. Hamza'nın eliyle yazıldığı*" ibaresinden hareketle, Molla Fenârî'ye ait olma ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

Molla Fenârî'nin karıştırıldığı bir başka Muhammed b. Hamza ise, Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydînî'dir. Onun *Risâle fi'l-İstinâc* adlı eseri, Brockelmann tarafından muhtemelen bu isim benzerliği sebebiyle Molla Fenârî'ye nispet edilmiştir.

5. Kütüphane Kayıtlarının Yanıltıcılığı

Bazı modern çalışmalar, Molla Fenârî'nin eserlerini tespit etmek için yazma eser kütüphanelerindeki katalog kayıtlarını kullanmışlar ve bir eser listesi oluşturmuşlardır. Ancak bu kataloglar zaman zaman yanlış ve yanıltıcı bilgiler

sunarak Fenârî'ye ait olmayan eserleri ona nispet edebilmişlerdir. Bu nedenle katalog kayıtlarına güvenmemek, nüshayı bizzat tahkik etmek gerekmektedir.

Molla Fenârî'ye nispet edilen eserlerdeki aidiyet problemlerine kısaca değindikten sonra bir eserin Fenârî'ye aidiyetini tespit noktasında yardımcı olabilecek birtakım ipuçlarından bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Üslup ve Tahlil Tarzı

Bir eserin bir müellife ait olup olmadığını tespit etmenin yollarından biri o müellifin genel olarak ele aldığı konular, ilgi sahaları ve konuları tahlil ve işleyiş tarzına aşına olmaktır. Bu, uzun soluklu ve yoğun bir ilgiyi gerektirmektedir. Bazen içerisinde müellifin ismi geçmemesine rağmen eserde ele alınan konular, üslup ve tahlil tarzı eserin Fenârî'ye ait olabileceğini söylememize veya aksini düşünmemize imkân tanımaktadır. Mesela Fenârî'ye nispet edilen tasavvufla alakalı bir risalede İbnü'l-Arabî'ye yapılan atıflar ve İbnü'l-Arabî düşüncesini yansıtan fikirler aidiyet ihtimalini güçlendirmektedir. Yine eserde ele alınan bir mesele veya bir meselenin ele alınış tarzı Fenârî'ye ait olduğunu bildiğimiz eserler ile karşılaştırıldığında bir kanaate varmak mümkün olabilmektedir.

2. Metinde Referans Gösterilen Kişi veya Eserler

Bir eserin Fenârî'ye ait olup olmadığını en önemli ipuçlarından biri, metin içerisinde kendisine atf yapılan kişi veya eserlerin tespiti, bunların hangi dönemlerde yaşadıklarının sorgulanması ve Fenârî'ye ait olduğunu bildiğimiz eserlerdeki temel referans çerçevesiyle mukayese edilmesidir. Fenârî'nin genel olarak kendisine atıfta bulunmadığı kişiler eserin aidiyeti üzerindeki şüpheleri arttırmaktadır.

Mesela tespitlerimize göre, Molla Fenârî, yakinen tanıdığı, kendisinden 11 yaş büyük olan ve Mısır'da bulunduğu sırada talebelik arkadaşı olan Seyyid Şerîf el-Cürçânî'ye ve eserlerine atf yapmamaktadır. Esasen Cürçânî'ye atf yapılması bir eserin Fenârî'ye ait olmadığını kesin olarak gösteren bir gösterge olamaz. Zira Cürçânî, Fenârî'nin çağdaşıdır ve Fenârî, Cürçânî'yi yakinen tanımaktadır. Cürçânî'nin eserlerinin İslâm dünyasında çok iyi tanındığı ve bir kısmının Osmanlı medreselerinde okutulduğu malumdur. O nedenle, Fenârî'nin Cürçânî'nin eserlerinden haberdar olmadığını düşünmüyoruz. Nitekim Süheyl Ünver'in gündeme getirdiği bir vesika, aslında Fenârî'nin Cürçânî'nin eserlerini yakinen takip ettiği veya en azından haberdar olduğunu göstermektedir. Süheyl Ünver, 811/1409 yılında Şiraz'da yazılan ve 812/1409 yılında da Buhara'da

Fenârî için istinsah edildiği zahriyesinde belirtilen *Şerhu't-Tezkiye* isimli bir yazma eserden bahseder.³ Bu eser, 811/1409 tarihinde Şiraz'da olduğunu bildiğimiz Cürçânî'nin *Şerhu't-Tezkiye fi'l-Hey'e* adlı eserinden başkası olmasa gerektir. Bu da, Fenârî'nin (veya oğlunun) Cürçânî'yi yakından takip ettiği anlamına gelmektedir. Öte yandan eserin Fenârî'nin bir dostu tarafından hediye edilmiş olabileceği de düşünülebilir. Ama her hâlükârda Fenârî, Cürçânî'nin eserlerinden haberdar olabilme imkânına sahiptir. Mesela, Cürçânî, *Hâşîye alâ Şerhi'l-Metâli* ini Mısır'dayken yazmış olduğu için⁴ Fenârî'nin bu eseri görmüş ve okumuş olma ihtimali son derece yüksektir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Fenârî'ye nispet edilen bir eserde Cürçânî'ye atıfta bulunulmuş olması yalnız başına bir eserin ona ait olamayacağını göstermeye yeterli değildir. Fakat bu eserler üzerinde yaptığımız incelemelerde, tespit ettiğimiz başka kuvvetli deliller eserin ona ait olmadığını, daha sonraki dönemde yazıldığını veya bir başka Fenârîzâde tarafından veyahut da bu aileye mensup olmayan başka bir müellif tarafından yazıldığını göstermiştir. Bunun en bariz örneklerinden biri *Avîsâtü'l-Ejşkâr*'dır. Bu eserde Cürçânî'nin 3 eserine atıf vardır. Eser yakından incelendiğinde Fenârî'den sonra yaşadığı tespit edilen bir başka müellife yapılan atıftan hareketle eserin Fenârî'ye ait olamayacağı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Molla Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh'ın da Cürçânî'ye pek atıf yapmadığı görülmektedir.⁵ Molla Fenârî'nin Cürçânî'ye bilinçli bir şekilde atıf yapmaktan mı kaçındığı yoksa genelde pek çok âlimde görüldüğü üzere kendi döneminde yaşamış kişilere referansta bulunmak yerine artık yaşamayan önceki müelliflere atıflarda bulunmayı mı tercih ettiği hakkında bir şey söylemek zordur. Fakat genel itibarıyla Fenârî'nin Cürçânî'ye atıfta bulunmadığı görülmektedir. Bu durum da, içerisinde Cürçânî'ye atıfta bulunulan

³ Bk. Ünver, Süheyl, "Ramazan 812 (1409) Yılında Türklerin Büyük Âlimlerinden Molla Şemsüddin Fenârî'ye Buhara'dan Bir Hediye", *Fatih ve İstanbul*, II (1954), 195-196. Ünver'in naklettiği şekliyle kitabede "*Şemsü'l-Mille ve'd-Dîn Muhammed b. Muhammed b. Hamza*" için istinsah edildiği belirtilmektedir. "*Şemsü'l-Mille ve'd-Dîn*" lakabı Molla Fenârî'nin lakabıdır. Ancak Muhammed b. Muhammed b. Hamza, Molla Fenârî'nin değil oğlu Muhammed Şâh'ın ismidir. Bu karışık duruma dikkat çekmeyen Ünver, bu kişinin Molla Fenârî olduğuna hükmetmiştir.

⁴ Gümüş, Sadreddin, "Cürçânî, Seyyid Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VIII, 134.

⁵ Mesela Muhammed Şâh, *Şerhu'l-Manzûme* adlı eserinde sadece bir yerde Cürçânî'ye, *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserine göndermede bulunur. Bk. Muhammed Şâh, *Şerhu'l-Manzûme*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no. ARA 4444, vr. 29^b. Burada da Cürçânî'den yalnızca "*es-Şerîf*" şeklinde herhangi bir tazim ifadesi göstermeksizin bahsetmektedir.

eserlerin aidiyeti konusunda temkinli olmaya, eserin daha ziyade sonraki bir Fenârîzâde'ye ait olabileceği ihtimaline şans tanımaya bizi sevk etmektedir.

II. Molla Fenârî Bibliyografyası

II.1. Molla Fenârî'nin Eserleri

II.1.1. Matbû Eserleri

1. *Aynü'l-A'yân/Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*

(عين الأعيان/ تفسير سورة الفاتحة)

İşârî tefsir türünün ve o dönemlerde yaygınlık kazanmış olan “Fâtîha Suresi tefsiri” yazımının bir örneğini teşkil eder. Nitekim Molla Fenârî'nin kendisinden çok etkilendiği Sadreddîn el-Konevî de Fâtîha'yı, *Kitâbü İ'câzi'l-Müştemil alâ Şerhi Külliyâti Esrâri Ümmi'l-Kur'ân* adıyla, tasavvufî-felsefî açıdan tefsir etmiştir.⁶ Fenârî'nin *Aynü'l-A'yân*'ı bir bakıma Sadreddîn el-Konevî'nin zikri geçen eserinin bir şerhi mahiyetindedir diyebiliriz. Çünkü eserinde konuların hemen hemen hepsinde “eş-Şeyh” kaydını kullanarak Sadreddîn el-Konevî'den nakillerde bulunur.

Müellif bu eserini Karaman'da yazmış, mukaddimesinde Karamanoğulları'ndan Sultan Mehmed b. es-Said eş-Şehid Alâeddîn Bey'e (ö. 825/1424) methiyede bulunmuş ve ona ithaf etmiştir. Kitabın sonunda yer alan bir ifade, ebced hesabıyla 814/1411 yılını⁷ yani 751/1350'de doğan Fenârî'nin miladi yıla göre 61 yaşındayken bu eserin yazımını tamamladığını göstermektedir.

⁶ Bu eser Ekrem Demirli tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bk. Sadreddîn Konevî, *Fâtîha Suresi Tefsiri: İ'câzi'l-Beyân fi Te'vîli Ümmi'l-Kur'ân* (çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

⁷ Bu ifade “في عام ضيد من براعة قاسم – شمس الكبار الجامعين قوامه” şeklindedir. Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, no. 193, vr. 255^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülkütâb, no. 90; Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 338. Beytin ilk satırında geçen ضيد kelimesi ebced hesabıyla 814 sayısına karşılık gelmektedir. Nuruosmaniye nüshasının son sayfasında müstensih, “ben, kitabın tarihini içeren beyitleri menkûl (nüsha)da gördüm ve büyük ihtimalle müellife aittir” demektedir (vr. 162^a). Bu beyit eserin bazı yazma nüshalarında ve matbû şeklinde yer almamaktadır. Krş. Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmud Paşa, no. 9, vr. 146^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, no. 61, vr. 243^b; *Aynü'l-A'yân (Tefsîru'l-Fâtîha)*, Rifat Bey Matbaası, Dersaadet 1325, 376.

Osmanlı döneminde basılan⁸ ve çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan bu eser, kütüphane kayıtlarında *Tefsîru'l-Fâtîba*, *Tefsîru Ba'zî's-Süver*, *Tefsîru Süreti'l-Fâtîba*, *Aynü'l-A'yân fî Tefsîri'l-Kur'ân* gibi adlarla yer almaktadır. Eserin nüshaları birbiriyile karşılaştırıldığında zaman zaman aralarında bazı farkların bulunduğu müşahede edilmektedir.⁹

Müellif hattının aslı ve müsveddesi olduğu öne sürülen bazı yazma nüshalar elimizde mevcuttur. Bursalı Mehmed Tahir, eserin asıl nüshasının Murad Molla Kütüphanesi'nde (no. 136), müsveddesinin ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mahmud Paşa, no. 9) olduğunu söyler.¹⁰

Mahmud Paşa nüshasının müsvedde olması, gerçekten muhtemeldir. Zira nüshada bazı kelime ve cümlelerin üstleri çizilmiş, altına, üstüne, sayfa boşluklarına notlar düşülmüş, nokta ve hareketler hemen hemen hiç kullanılmamış, özensiz bir yazı ile yazılmıştır. Öte yandan yazmanın zahriyesinde yer alan “*Sâbibühû Muhammed b. Muhammed Fenârî*” ibaresi, nüshanın Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh tarafından müsvedde olarak yazıldığı veya babasının müsveddesini elinde bulundurduğu anlamına gelebilir.

Murad Molla nüshası ise, her ne kadar hattı pek güzel olmayıp bazı sayfa boşluklarında notlar bulunsa da Mahmud Paşa nüshasına göre daha tertiplidir. Bu nüshanın son sayfaları eksiktir. Her iki nüshanın zahriyesine Fenârî'nin kendi hattı olduğu notu düşülmüştür.

Zahriyesine aynı notun düşüldüğü bir başka yazma nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Âtîf Efendi, no. 193'teki 255 varaklık nüshadır. Bu, diğer iki nüshayla kıyaslanamayacak derecede güzel bir yazı ve tertibe sahiptir. Çeşitli kelime, cümle ve başlıklar kırmızı kalemle yazılmıştır. Mehmet Çiçek, eserin dibacesinde Mehmed b. Alâeddîn Bey'e ithaf edildiğinin yazılması ve ferağ

⁸ İstanbul'da Rifat Bey Matbaası'nda 1325 (1907) yılında basılmıştır. Ancak bu baskıda pek çok yazım hatası mevcuttur.

⁹ Gülle, Sıtkı, *Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri* (yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, 18; a.mlf., “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Şemseddîn Muhammed b. Hamza el-Fenari ve Onun Aynü'l-Ayan Tefsiri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 245.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 314. Bu görüşü benimseyen diğer bazı çağdaş müellifler için bk. Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, 223; Cunbur, Müjgân, “Molla Fenârî”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, VI, 389. Süleymaniye Kütüphanesi'nin internet kayıtlarında Mahmud Paşa Bölümü'ndeki nüsha müellif hattı olarak kaydedilmiştir.

kaydının 814 olması gibi sebeplerden ötürü, bu nüshanın, sultana takdim edilen nüsha olabileceği izlenimi uyandırdığını belirtir.¹¹ Ancak nüshanın bir sultana takdim edilecek kadar güzelliğe sahip oluşu bu kanaati destekleyebilirse de, ithaf ibaresinin eserin her yazma nüshasında yer alması ve 814 tarihinin nüshanın ferağ kaydını değil, telif tarihini göstermesi –ki şürde telif tarihini gösteren kelimenin altına bu tarih yazılmıştır– gibi sebepler, bu sava temel teşkil edecek veriler olmaktan uzak görünmektedir.

2. *Fusûlü'l-Bedâi' fi Usûli's-Şerâi'*

(فصول البدائع في اصول الشرائع)

Hanefî usûl-i fıkhnı dair bir eserdir. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki bazı usul farklılıkları birleştirilip birbirinden uzak mefhumlar uzlaştırılmıştır.¹² Otuz yılda tamamlandığı söylenen kitapta Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin (ö. 482/1081) *el-Usûl'ü* ve İbnü'l-Hâcib'in (ö. 570/1173) *el-Mubtasar'ı* ile Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *el-Mahsûl'ünde* yer alan konular zaptedilmiştir.¹³

Molla Fenârî'nin en meşhur ve en özgün çalışmalarından biri olan eser, aynı zamanda fıkıh usûlü sahasında yazılmış en geniş ve kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu eser, Fenârî'nin elimizdeki en eski eseridir.¹⁴ *Aynü'l-A'yân*, *Şerbu't-Telbîs*, *Misbâhu'l-Üns* gibi eserlerinde bu kitabından bahsetmesi de onun en eski eserlerinden biri olduğunu göstermektedir.¹⁵ Fenârî'nin sağlığında ve bizzat ondan işitilerek veya nakledilerek yazılan nüshalar elimizde mevcuttur. Mesela,

¹¹ Çiçek, Mehmet, *Molla Fenari ve Fazlur Rabman'ın Kur'an'a Yaklaşımları* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, 20.

¹² Gülle, S., *a.g.e.*, 33.

¹³ Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsmâüddîn Ahmed Efendi, *es-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (thk. Ahmed Suphi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1405, 23; a.m.f., *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Merzû'âti'l-Ulûm* (nşr. Kâmil Kâmil Bekrî & Abdülvehhab Ebü'n-Nur), Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire 1968, II, 125; Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (nşr. M. Şerefettin Yaltkaya & Kilisli Rifat Bilge), MEB Yayınları, Ankara 1941-1943, II, 1267. Sıtkı Gülle, eserin elimizdeki en erken nüshasının (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, no. 202) 798/1395 [yanlışlıkla 797/1394] tarihini taşıdığını, dolayısıyla eğer eser Fenârî'nin 30 yıllık çalışmasının bir ürünü ise, o halde Fenârî'nin eserin telifine 768/1463 yılında yani 16 yaşındayken başlamış olması gerektiğini belirterek bunun da ihtiyatla karşılanması gereken bir durum olduğuna dikkat çeker. Zira Fenârî, eserinin hiçbir yerinde böyle bir bilgi vermemektedir. Bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 33, dn. 3.

¹⁴ Gülle, S., *a.g.e.*, 10.

¹⁵ Gülle, S., "a.g.m.", 243.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa, no. 202'deki nüsha, Said b. Receb el-Kırımı tarafından 798/1395'te istinsah edilmiştir ki, Fenârî'nin 48 yaşında olduğu zamana denk gelmektedir. Müstensih bu nüshanın Molla Fenârî'nin huzurunda okunup yazıldığını belirtir (vr. 299a). Yine Nuruosmaniye Kütüphanesi, no. 1358'deki nüsha Fahreddîn b. Abdülhamid el-Meşhedî tarafından 810/1407-1408'de; Murad Molla Kütüphanesi, no. 704'teki nüsha Yakub b. İdris en-Nakidavî tarafından 812/1409-1410'da istinsah edilmiştir. Müstensih bu nüshayı yazarın nüshasından naklen yazdığını ve başından sonuna kadar okuduğunu söyler. Bunun hâricinde de Fenârî'nin hayatındayken yazılmış nüshalar mevcuttur.¹⁶

Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh, *Telbîsu'l-Fusûl ve Tersîsu'l-Usûl* adıyla bu eseri ihtisar etmiştir. Eserde Padişah Çelebi Mehmed'in (*es-Sultan b. es-Sultan Mehmed b. Bayezîd Han* şeklinde) ismi anılmaktadır.¹⁷ Ayrıca kütüphane kayıtlarında Muhammed Şâh'a nispet edilen bir *Fusûl* şerhi daha bulunmaktadır.¹⁸ Bunun dışında eser, Yusuf b. İbrahim el-Mağribî el-Vânûgî el-Hanbelî tarafından *Gâyetü't-Tahrîrî'l-Câmi* adıyla önce kısaltılmış sonra da *Keşfü's-Şevârid ve'l-Mevâni* adıyla şerh edilmiştir.¹⁹

Fusûlü'l-Bedâi', ilki Osmanlı Dönemi'nde Sultan Abdülaziz zamanında İstanbul'da (Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1289 (1872), 344+435 sayfa), ikincisi de Beyrut'ta 2006 yılında olmak üzere (thk. Muhammed Hasan

¹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, Edip, *Molla Fenârî: Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshalarının Tavsîfi* (lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arab-Fars Filolojisi Bölümü, İstanbul 1975, 31-32.

¹⁷ Muhammed Şâh Fenârî, *Telbîsu'l-Fusûl ve Tersîsu'l-Usûl*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, no. FE571, vr. 2^a. Ayrıca krş. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 691.

¹⁸ Çoğu zaman eser, şerh olarak değil de *Hâşîye alâ Fusûlü'l-Bedâi'* adıyla kaydedilmiştir. Örnek olarak bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 420; Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 476; *Şerhu Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'* adıyla Muhammed Şâh b. Yusuf el-Fenârî'ye nispet edilen nüsha için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, no. 322.

Ayrıca, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, no. 941'de *Vusûlü's-Senâyi' alâ Fusûlü'l-Bedâi'* adıyla Molla Fenârî'nin torunu Hasan Çelebi'ye nispet edilen *Fusûl* şerhi incelendiğinde Muhammed Şâh'a nispet edilen *Fusûl* şerhi ile aynı olduğu görülecektir. (Krş. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 420). Nitekim nüshanın zahriyesinde de eserin "*Musannifin oğlu Muhammed Şâb*" tarafından derlendiği belirtilmekte, eserin ismi de *Vusûlü'r-Revâyi' fî Havâşî Fusûlü'l-Bedâi'* şeklinde kaydedilmektedir.

¹⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1267. Kâtib Çelebi bu şerhin ferağ kaydı olarak 838 tarihini verir.

İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, 359+503 sayfa)²⁰ iki kez ve iki cilt halinde basılmıştır.

3. *Misbâhu'l-Üns*

(مصباح الانس)

Eserin tam ismi, *Misbâhu'l-Üns beyne'l-Ma'kûl ve'l-Meşhûd fî Şerhi Miftâhi Gaybi'l-Cem' ve'l-Vücûd li'l-Konevî* şeklindedir. Sadreddîn el-Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserine yazılmış olan kapsamlı bir şerhtir. Fenârî bu eserin şerhinde, Konevî'nin eserlerine ve diğer tasavvuf klasiklerine başvurarak meseleleri tartışır. Eser, giriş, iki fasıl ve bir hatimeden müteşekkildir.

Fenârî'nin, Konevî'nin *Miftâh*'ını babasından okuduğu ve babası Molla Hamza'nın da Konevî'nin öğrencilerinden olduğu bazı kaynaklarda söylenmiştir.²¹ Ancak Molla Hamza'nın 673/1274 tarihinde vefat eden Konevî'den çok genç yaşta *Miftâh*'ı okuduğunu düşünsek bile, Fenârî 751/1350 tarihinde doğduğunda onun yaklaşık 100 yaşlarında olması gerektiğini kabul etmemiz gerekir. Bu yüzden, onun Konevî'den değil de talebesinden veya talebesinin talebesinden okumuş olması daha muhtemeldir.²² Fenârî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ı sadece okumakla kalmayıp okuttuğu ve icazet verdiği de belirtilmiştir. Hattâ icazet verdiği kişilerden birinin de Bursa'da medfun sûfi Emir Sultan olduğu söylenmiştir.²³

Fenârî'nin *Misbâh*'ı üzerine Muhammed Kutbeddîn el-İznîkî (ö. 885/1480) şerh yazmıştır. Ayrıca Abdullah İlâhî'nin (ö. 896/1491) de 880/1475 yılında Fatih Sultan Mehmed'e ithafen bir şerh yazdığı belirtilmiştir.²⁴ Bunun dışında Fenârî ailesinden *Misbâh* üzerine haşiye yazarlar da olmuştur. Mesela

²⁰ Bu tahkik, Mısır'da Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, Umumi 2409 - Hususi 194 numaradaki iki cilt halindeki yazma nüsha ile Yahya Efendi Matbaası'nda basılmış olan matbû nüshaya dayanmaktadır.

²¹ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, 24; Leknevî, Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (göz. geç. Ahmed Za'bi), Dâru'l-Erkam, Beyrut 1998, 274. Bu kitapta Leknevî'nin kendi eseri *el-Fevâ'id* üzerine yazdığı talikatı *et-Ta'likâtü's-Seniyye ale'l-Fevâ'idü'l-Behiyye* dipnotlarda verilmiş ve *el-Fevâ'id*'in sonuna bir başka eseri *Tarabii'l-Emâsil bi-Terâcimi'l-Ejâdil* eklenmiştir.

²² Hüseyin Hüsâmeddîn, "Molla Fenârî", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVIII/95 (1926/16. sene), 372; Aydın, İbrahim Hakkı, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 245.

²³ Taşköprizâde, Fenârî'nin Emir Sultan'a icazet yazdığı *Miftâh* nüshasını bizzat gördüğünü söyler; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye*, 54-55.

²⁴ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1768.

Muhyiddîn Muhammed Şâh b. Ali el-Fenârî'nin, *Hâşiye ale'l-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh* isimli bir eseri vardır.²⁵

Fenârî'nin *Misbâh*'i, İran'da birkaç kez basılmıştır.²⁶ Ayrıca Sadreddîn el-Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eseri ile birlikte Muhammed Hâcevî tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir.²⁷ Bu neşirde Mirza Haşim el-İşkeverî, Ayetullah Humeynî, Seyyid Muhammed el-Kummî, Aga Muhammed Rıza Kumşe'î, Hasanzâde Âmulî gibi şahısların talikatlarına ve kime ait olduğu bilinmeyen *Fetbu'l-Miftâh* isimli talikata da yer verilmiştir. Eserin birinci cildinin ilk 144 sayfası Sadreddîn el-Konevî'nin *Miftâh*'ı olup, 144-722 sayfaları arası ise Molla Fenârî'nin *Misbâh*'ıdır. Bu bölümde dipnotlarda *Misbâh* üzerine yazılmış talikatlar yer alır. Eserin ikinci cildi ise Fenârî'nin *Misbâh*'ının Muhammed Hâcevî tarafından yapılmış Farsça tercümesidir.²⁸

Ayrıca Fenârî'nin bu eseri, Ayetullah Humeynî'nin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'u ve Fenârî'nin *Misbâh*'ı üzerine yaptığı talikatın beraberinde *Fusûs* ile birlikte basılmıştır.²⁹

4. el-Fevâ'id/Şerhu'l-İsâgûcî

(الفوائد / شرح الایساغوجي)

Esîruddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1264 ?) *İsâgûcî* (*er-Risâletü'l-Esîriyye*) adlı mantık kitabına yazılan şerhlerin en meşhurlarındandır. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Kütüphane kayıtlarında *Şerhu İsâgûcî*, *el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*, *Şerhu Mantık*, *Fenârî Mecmuası*, *Şerhu'r-Risâletü'l-Esîriyye* gibi isimlerle geçmektedir. Fenârî, mukaddimesinde şerhini çevresinden gelen istekler üzerine yılın en kısa günlerinden birinde sabahleyin başlayıp aynı günün akşam ezanıyla bitirdiğini belirtir.³⁰ Leknevî, bu şerhin Hindistan'da “*Yekerûz?*”

²⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Çelebi, no. 133, 161 vr. Katalog kaydında yazarın ismi Muhyiddîn b. Muhammed Şâh b. Ali olarak verilmektedir. Doğrusu Muhyiddîn Muhammed Şâh olmalıdır.

²⁶ *Misbâhu'l-Üns* (Mirza Haşim b. Hasan b. Muhammed Ali el-Kilanî İşkeverî, Hasan Hasanzâde-i Amulî'nin talikalarıyla birlikte), İntişarat-ı Fecr, Tahran 1363 hş. (1984-5 m.), 343+12 s.

²⁷ İntişarat-ı Mevlâ, Tahran 1374 hş. (1995 m.); 2. bs. 1384 hş. (2005 m.); 3. bs. 1388 hş. (2009 m.).

²⁸ Hâcevî eserin mukaddimesinde Molla Fenârî'nin Beyrut ve İstanbul'da kâdî'l-kudatlık yaptığını söyler (كج - كد). Bu elbette yanlış bir bilgidir.

²⁹ *Talikat alâ Şerhi Fusûs'l-Hikem ve Misbâhi'l-Üns*, Müessesesi-i Pâyidâr-ı İslâm, 1406/1985, 327 s.

³⁰ Molla Fenârî, Şemseddîn Muhammed b. Hamza, *el-Fevâ'id*, Abdullah Efendi Matbaası, 2. bs., İstanbul 1312, 3.

yani “bir günde yazılmış eser” diye tanındığını ve Teftâzânî'ye nispet edildiğini, ancak bunun doğru olmayıp nakledilegelen bilgiyle uyuşmadığını belirtir.³¹ Ona göre bu şerhin Fenârî'ye aidiyetinde şüphe yoktur, ancak Hindistan bölgesinde eserin Teftâzânî'ye nispet ediliyor olmasının temel nedeni, ilim talebelerinin bu şerhin yazarının kimliği hakkında bilgi sahibi olmamalarıdır. Zira talebeler Cürçânî'nin de bir *İsâgûcî* şerhi olduğunu bilmekteydiler ve Cürçânî ile Teftâzânî de genellikle aynı eserler üzerine şerh ve haşiye yazdıkları için bu eserin de muhtemelen Teftâzânî'ye ait olduğunu düşünmüşlerdir.³²

Eser Osmanlı döneminden itibaren pek çok kez basılmıştır.³³ Eserin elimize ulaşan bazı nüshaları Fenârî hayattayken istinsah edilmiştir. Örneğin, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 3285/8'de (168^b-184^b) yer alan nüshanın Muhammed b. Hüsâmeddîn tarafından 812/1409-1410 tarihinde istinsah edildiği yazmaktadır.³⁴

Fenârî'nin şerhi üzerine pek çok haşiye yazılmıştır. Bunların başında “Kul Ahmed” olarak da bilinen Ahmed b. Mahmud b. Hızr ed-Dımeşkî'nin (ö. ykl. 950/1543) haşiyesi gelmektedir. Bu haşiye üzerine bile birçok haşiye yazılmıştır. Onun dışında, Burhaneddîn İbrahim b. Kemâleddîn el-Bulgârî'nin *el-Ferâ'idü'l-Burbâniyye fî Tahkîki'l-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*'si, Ebû Bekr b. Abdülvehhab el-Halebî'nin *el-Ferâ'idü's-Seniyye fî Halli'l-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*'si, Muhammed b. Ahmed el-Edirnevî'nin *Hulâsati'l-Mîzân*'ı, Abdullah b. Hasan el-Ensârî el-Kankırî (el-Çankırî)'nin *Nefâ'isü Arâ'isi'l-Enzâr ve Letâ'ifü Fevâ'idü'l-Efşkâr*'ı, Mahmud b. Muhammed b. Abdüddâim el-Ezherî'nin *Neşrü'd-Derârî alâ Şerbi'l-Fenârî*'si, Sadreddinzâde Mollazâde Muhammed Emin eş-Şirvânî'nin *Cibetü'l-Vahde*'si, Abdullah b. Haydar b. Ahmed el-Haydarî, Kara Halil diye bilinen Halil b. Hasan et-Tîrâvî, eş-Şevkî olarak bilinen Ahmed b. Abdullah, Abdürrahim Ali b. Abdullah, Yusuf Hafnavî gibi şahısların haşiyeleri sayılabilir.

³¹ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, 275.

³² Leknevî, *et-Ta'likâtü's-Seniyye ale'l-Fevâ'idü'l-Behiyye*, 274, dn. 2.

³³ En son yapılan tıpkı basımlardan biri için bk. Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1985.

³⁴ Yılmaz, E., *a.g.e.*, 21.

5. *Tahkîku Hakâ'iki'l-Eşyâ ve Dekâ'iki'l-Ulûm ve'l-Ârâ*

(تحقيق حقائق الاشياء و دقائق العلوم والآراء)

Risâle fi't-Tasavvuf, el-Mukaddimâtü'l-Aşere isimleriyle de anılan bu risalede, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*'sinde yer alan ve “*künnâ hurûfîn âliyat*” şeklinde başlayan iki beyitlik bir şiir açıklanmış ve bu beyitlerin anlaşılması için bilinmesi gerekli olan on maddelik bir mukaddime kaleme alınmıştır. Tamamı 4 varaktır.

Eserin bazı nüshaları, *Risâle fi't-Tasavvuf* (Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi, no. 162/4, vr. 99^b-102^b);³⁵ bazıları da *el-Mukaddimâtü'l-Aşere* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, no. 344/6, vr. 57^b-61^b); *Tabkîku Hakâ'iki'l-Eşyâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 2630/4, vr. 116^b-119^b); *Şerbu Beyteyn Evvelühümâ Künnâ Hurûfîn Âriyatü*³⁶ adıyla (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 4802, vr. 52^a-54^a ve vr. 54^b-57^a; İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, AEfrs1028/16, vr. 155^a-157^b) kaydedilmiştir. Bunların dışında Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 1454/4, vr. 64^b-66^b'de yer alan ve *er-Risâletü'l-Kudsîyye fî Beyâni'l-Me'ârifî's-Sûfîyye* ismiyle Molla Fenârî'ye nispet edilen yazma ise *Tabkîk*'ten başka bir eser değildir. İlginç olan bir nokta da müstensihin eserin sonunda Fenârî'nin bu eserini *er-Risâletü'l-Kudsîyye* diye isimlendirdiğini söylemesidir. Bu, aynı zamanda Kâtib Çelebi'nin Fenârî'ye nispet ettiği *er-Risâletü'l-Kudsîyye*'nin³⁷ de aslında *Tabkîk* olduğu kanaatini güçlendiren; fakat aynı zamanda *er-Risâletü'l-Kudsîyye*'nin yine Fenârî'ye nispet edilen *Ta'likâ alâ Istulâbâtü's-Sûfîyye* ile aynı eser olduğu iddiasını³⁸ şüpheli hâle getiren bir husustur.

Eser ayrıca, Muhammed Hâcevî tarafından Farsça tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.³⁹

³⁵ Bu nüshanın fotokopisi, *Risâle fi't-Tasavvuf* adıyla Mustafa Aşkar tarafından tezinin son kısmına eklenmiştir. Bk. Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücd Felsefesi* (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, 129-132.

³⁶ Doğrusu *âliyatü* şeklinde olmalıdır.

³⁷ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 882.

³⁸ Durmuş, Zülfikâr, *Şemsüddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-Ayan Adlı Eserinin Tablîli* (yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1992, 27.

³⁹ *Terceme ve Metn-i Şerh-i Rubâi-i Şeyb-i Ekber Muhyiddîn (İbn Arabî)*, İntişarat-ı Mevlâ, Tahran 1. bs. 1371 hş. (1992 m.); 2. bs. 1386 hş. (2007 m.), 48 s. (Eserin dış kapağında müellif ismi olarak *Hamza Fenârî* yazmaktadır).

6. *Esâsü's-Sarf fi İlmi't-Tasrîf*

(اساس الصرف في علم التصريف)

Sarf ilmine dair ufak bir risaledir.⁴⁰ Eser bir mukaddime, altı bab ve bir hatimeden ibarettir. Eserde sarf ilmiyle ilgili birtakım meseleler tartışılmıştır. Eserin 986/1578 istinsah tarihli nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 6179, vr. 1^b-37^a'da yer almaktadır. Ayrıca Muhammed Şâh'ın *Te'ssü'l-Kavâ'id Harfîn bi-Harfîn fî Şerhi Makâsıdı Esâsi's-Sarf* adıyla eser üzerine yazdığı şerhinin yazma nüshaları da elimizde mevcuttur. Mesela, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 4611'de yer alan 821/1418 tarihli 93 varaklık nüsha ile Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, no. 4770'teki 824/1421 tarihli 130 varaklık nüsha muhtemelen müellif hattı olup Fenârî daha hayattayken yazılmıştır. Eserde Muhammed Şâh, babasına oldukça uzun övgü dolu sözler sarf etmektedir.

Muhammed Şâh'ın bu şerhi üzerine doktora çalışması yapan Tahsin Deliçay, şerhte geçen Fenârî'nin *Esâsü's-Sarf*'na ait ifadeleri çıkarmak suretiyle Fenârî'nin bu eserini basılı hale getirmiştir.⁴¹

II.1.2. Yazma Hâlindeki Eserleri

1. *Şerhu Dibâceti'l-Mesnevî*

(شرح ديباجة المثنوي)

Mevlânâ Celâleddîn er-Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin Arapça dibacesine yazılmış küçük hacimde bir şerhtir. “*Hâzâ usûlü usûli usûli'd-dîn fî esrâri'l-vusûl ve'l-yakîn*” şeklindeki ifadelerle başlar.

Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, no. 440/5, vr. 44^a-46^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3684/4, vr. 12^b-17^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, no. 725/4, vr. 14^b-18^a; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, no. 481, vr. 183^b-185^b; Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 2913/10, vr. 126^b-131^b. Bunun dışında Beyazıt Devlet Kütüphanesi, no.

⁴⁰ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 74; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

⁴¹ Deliçay, Tahsin, *Molla Fenârî ve Esâsü's-Sarf fî İlmi't-Tasrîfi*, y.y., Adana 2005; Molla Fenârî, *Esâsü's-Sarf* (nşr. Tahsin Deliçay), Dâru'l-Beyani'l-Arabî, Kahire 2008.

7956'da *Risâle fi'l-Akâ'id* ismiyle Fenârî'ye nispet edilerek kaydedilen eser de, bir *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî* nüshasıdır.

2. *Şerhu'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye*

(شرح الفرائض السراجية)

Hanefî fakihî Sirâcüddîn Ebû Tahir Muhammed b. Muhammed Abdürreşid es-Secâvendî'ye (ö. 596/1200'den sonra) ait *el-Ferâ'izu's-Sirâciyye* veya kısaca *es-Sirâciyye* diye tanınan miras hükümleriyle alakalı eserin en güzel şerhlerinden biridir. Fenârî, bu eserini, talebelere feraiz konusunda yardımcı olmak üzere kaleme almıştır.⁴²

Eserin pek çok nüshası elimizde mevcuttur. Hattâ bazı nüshalar Fenârî hayattayken istinsah edilmiştir. Örnek olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 318'deki nüsha 826/1422'de; Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, no. 1228'deki nüsha 827/1423'te Merzifon Sultaniye Medresesi'nde; Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, no. 360/2'deki nüsha ise Muhammed b. Muhammed tarafından 827/1423'te yazıya geçirilmiştir.

Fenârî ailesinden Muhyiddîn Muhammed Şâh b. Ali b. Yusuf b. Muhammed el-Fenârî (ö. 929/1523) de, Cürcânî'nin *es-Sirâciyye* üzerine yaptığı şerhe *Hâşiye alâ Şerhi Ferâ'izi's-Sirâciyye* adında bir haşiye kaleme almıştır. Bu eser, Cürcânî'nin şerhiyle birlikte basılmıştır.⁴³

3. *Şerhu Telhîsi'l-Câmi'i'l-Kebîr fi'l-Fürû'*

(شرح تلخيص الجامع الكبير في الفروع)

Hanefî fakihî Ebû Abdullah Sadreddîn Muhammed b. Abbâd b. Melik Dâd el-Hilâtî'nin (ö. 652/1254), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmi'u'l-Kebîr* adlı eserine bazı şerhlerinden de yararlanarak yazdığı *Telhîs*'ine şerh olarak kaleme alınmış bu eser⁴⁴ tamamlanamamıştır. Büyük hacim

⁴² Molla Fenârî, *Şerhu Ferâ'izi's-Sirâciyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn, no. 1232, vr. 88b.

⁴³ Cürcânî, Seyyid Şerif & Fenârî, Muhyiddîn Muhammed Şâh b. Ali b. Yusuf, *Şerhu's-Seyyidi's-Şerif ale's-Sirâciyye ma'a Hâşiyetihî li'l-Allâme Muhammed Şâh el-Fenârî*, y.y., Kahire ts., 343 s.

⁴⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal İnal & Avni Aktuç), Maarif Basımevi, İstanbul 1955, II, 188.

tutan *et-Telbîs*'in ancak altıda birlik bölümünün şerhi yapılabilmektedir.⁴⁵ *Telbîs* üzerine Fenârî'nin Mısır'daki hocası Bâbertî'nin de tıpkı Fenârî'ninki gibi tamamlanmamış bir şerhi bulunmaktadır.⁴⁶

Eserin örnek bazı nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 963/2, vr. 40^b-120^b;⁴⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 656, 67 vr. Bunların dışında Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi, no. 169'da bulunan ve *Şerbu't-Telbîs* olarak kayıtlara geçen, yazarı da Muhammed Şâh el-Fenârî olarak gösterilen nüsha aslında Muhammed Şâh'ın *Ünmûzecü'l-Ulûm*'udur.

4. *Risâle-i Ucâle/Risâle der Metâlib-i Selâse*

(رسالة عجاله / رسالة در مطالب ثلاثة)

Bu eser Farsça olup, yaratılışın başlangıcı ile alakalı hadisler; Aristoteles'in takipçilerinin âlemin kıdemi hususundaki görüşlerinin aksine âlemin hâdis olduğu görüşünde şeriat ve tasavvuf ehlinin ittifak edişi ve Aristocular'ın görüşlerinin menşei; tahkik ilminin Kitap ve Sünnet'e muvafık oluşu şeklindeki üç meseleyi tasavvufî bir bakış açısıyla ele almaktadır. Kütüphane kayıtlarında *Risâle-i Ucâle* olarak (Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, AEfrs1028/17, vr. 158^a-163^a); *Risâle der Tasavvuf* olarak (Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, no. 344/5, 49^b-57^a); *Risâle der Metâlib-i Selâse* olarak (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn, no. 3191, vr. 89^b-92^b) yazılmıştır. Risalenin *Ucâle* veya *Der Metâlib-i Selâse* adlarıyla anılmasının, risalenin ilk satırlarında her iki kelimenin de kullanılmış olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Millet Kütüphanesi'ndeki nüshanın sonunda eserin Molla Fenârî'ye aidiyeti belirtilmiş ve rakamla 943/1536 rakamı olduğu anlaşılan bir tarih verilmiştir. Ancak bu sayfada yana yatık olarak yazılan notta ilginç bir bilgi verilmektedir. Burada eserin telifinin (tahrir veya istinsahının değil) ferâğ kaydınının 826/1422 yılının Şaban ayının on üçünde olduğu belirtilmiştir. Bu

⁴⁵ Gölle, S., *a.g.e.*, 55. Gölle yazarı Hallatî olarak tanımlarken ölüm tarihini de (625/1238) olarak verir. Krş. Kallek, Cengiz, "Hılâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII, 321-322.

⁴⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 472. Ayrıca Bâbertî'ye nispet edilen bu esere dair nüsha için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 655.

⁴⁷ Bu nüshanın kenarına çeşitli notlar düşülmüştür. Bunların haşiyeler olduğunu söyleyen Gölle'ye göre, bunlardan biri Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh'a aittir. Bk. Gölle, S., *a.g.e.*, 55.

ibare Fenâri'nin 75 yaşında olduğu bir zamana denk gelmektedir. Gerek eserin dili, konuları ele alış şekli, referans olarak kullanılan müellifler gerekse de incelediğimiz üç nüshada da Fenâri'ye ait olduğunun belirtilmesi, eserin Molla Fenâri'ye ait olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Aslında risalenin Farsça olması, Fenâri'nin diğer tüm eserlerinin Arapça olmasından hareketle bir aidiyet şüphesi doğurmaktadır. Ancak *Ucâle* isimli risale yazımı, hem Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de⁴⁸ hem de Sadreddîn el-Konevî'de⁴⁹ görüldüğü için Fenâri'nin de bu isimle bir risale kaleme alması oldukça muhtemeldir. Ancak diğer iki ismin risaleleri, Farsça değil Arapça'dır.

5. *Ta'lika alâ Evâ'ili'l-Keşşâf*

(تعليقة علي اوائل الكشف)

Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinin Bakara Suresi'nin başından 133. ayetine kadar olan kısmına yazılmış talikattır. Eserdeki bir ifadeden (vr. 22^a: *Secde/Hâ-mîm [Sûresi'n]de zikredeceğiz*) hareketle Molla Fenâri'nin eserin tamamına talikat yapma düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bilinebildiği kadarıyla bu emeline ulaşamamıştır.⁵⁰ Eserin tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 183, vr. 1^a-38^a'da bulunmaktadır. Bu yazmanın zahriyesinde *Ta'lika alâ Evâ'ili'l-Keşşâf li-Molla Fenâri* ile Arapça "*Molla Fenâri'ye ait Fâtîha'nın başından seyekûlü's-süfêbâ âyetine kadar Keşşâf'ın ilk kısımları (evâ'il) üzerine müteallik kelimeler*" yazmakta, ketebe sayfasında da "*Kıtap el-Fakîr Muhammed b. Pîr Muhammed el-Fenâri'nin eliyle tamama erdi*" ibaresi ve 984/1576 tarihi yer almaktadır. Genellikle "*eliyle yazıldı*" ifadeleri eserin yazarına değil müstensihine işaret ettiği için aynı zamanda bir Fenâri'zâde olan Muhammed b. Pîr Muhammed el-Fenâri, muhtemelen eseri istinsah eden kişidir.

Aslında Taşköprizâde, Kâtib Çelebi ve Bağdatlı İsmail Paşa gibi zevatın eserlerinde⁵¹ Fenâri'ye nispet edilmeyen bu eserin, tek bir yazma nüshasının

⁴⁸ İbnü'l-Arabî'nin risalesinin ismi, *Kitâbü'l-Ucâle Risâletü'l-Müşkile* olarak kayıtlarda geçmektedir. Mesela bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa (Selimiye), no. 644, vr. 52-61; Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 2085, vr. 12-15.

⁴⁹ Konevî'nin risalesinin ismi *Ucâletü'l-Ta'rîf fî Keyfiyyeti'l-Tevccüb ilâllâbi Te'âlâ* şeklinde geçmektedir. Mesela bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, no. 384, vr. 198-209; Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendî, no. 1534, vr. 1-8.

⁵⁰ Bu tespit için bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 60.

⁵¹ Krş. Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 22-29; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1475-1484; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188-189.

zahriyesinde yer alan ifadeden hareketle Fenârî'ye ait olduğunu söylemenin güç olduğu düşünülebilir. Nitekim Kâtib Çelebi, *Keşşâf* üzerine yazılan şerh, haşiye ve talikalardan bahsederken, Fenârî'nin hocası Bâbertî'nin Bakara ve Âl-i İmrân Sureleri'nin sonuna kadar gelebilen şerhini; bir başka hocası Cemâleddin el-Aksarâyî'nin Kutbeddin er-Râzî'nin şerhindeki bazı hususlara getirdiği birtakım itirazları içeren eserini, talebelik arkadaşı Cürçânî'nin Bakara Suresi'nin ortalarına kadar ulaşan haşiyesini ve Fenârî'nin torunu Hasan Çelebi'nin Cürçânî'nin haşiyesine yazdığı haşiyeyi zikretmesine rağmen Molla Fenârî'nin talikasından söz etmemektedir.⁵²

Maamâfih kanaatimizce eserde vr. 29^a'da geçen “*Ben bunu Üstâd'dan – Allah ona rahmet eylesin– işittim*” ifadesi eserin Molla Fenârî'ye ait olduğu ihtimalini desteklemektedir. Zira Molla Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh, babasının *İşrûne Kit'a* adlı eserine yazdığı şerhte, babasının hocası Cemâleddin el-Aksarâyî'den (ö. 791/1388-1389 ?) *üstâd* şeklinde bahsetmektedir.⁵³ Buradan hareketle burada *Üstâd* olarak bahsedilen kişinin el-Aksarâyî olduğu var sayıldığında ondan işitebilecek kişi ancak Molla Fenârî olacağı için bu eserin ona aidiyeti ihtimali güçlenmektedir. Keza eserde yer yer görülen tasavvufî yorumlar ve atf yapılan bazı şahıslar eserin Fenârî'ye ait olma ihtimalini destekleyen diğer unsurlardır.

Sonuç olarak eserin, üslup ve konuları ele alış tarzı ile referans yapılan kişilerin Fenârî'nin özellikle tefsire dair diğer eseri *Aynü'l-A'yân* ile benzerlikler arz etmesi ve metinde yer alan “*Üstâd'dan işittim*” ibaresi, eserin Fenârî'ye ait olma ihtimalini kuvvetli bir biçimde ortaya koymaktadır. Baştan *Keşşâf*'in tamamına talikat yazma fikrinde olduğu, ancak bunu tamamlayamayarak yarım kaldığı için belki de eser pek bilinmemiş ve Taşköprizâde ve Kâtib Çelebi gibi müelliflerin bilgisi dışında kalmıştır. Nitekim istinsahının da Fenârî'den yaklaşık 150 yıl sonra soyundan gelen bir Fenârîzâde tarafından yapılmış olması eserin aile içerisinde kalmış olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

⁵² Bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1478-1479.

⁵³ Krş. Muhammed Şâh, *Şerhu'l-Manzûme*, 10^a, 10^b, 11^a.

II.1.3. Elimize Ulaşmamış Eserleri

1. *İşrûne Kıt'a fî İşrûne İlmen/er-Risâletü'l-Manzûme*

(عشرون قطعة في عشرين علما / الرسالة المنظومة)

20 kıtadan oluşan manzum hâldeki bu eserin her bir kıtasında ayrı bir bilim dalından üstü kapalı şekilde bilmece yoluyla (*ilgâz*) bahsedilmiştir. Eserin ismini *İşrûne Kıt'a Manzûme* olarak veren ve eseri gördüğünü söyleyen Taşköprizâde, risalenin girişinde “zamanının önde gelen âlimlerini imtihan etmek için yazıldığı, ancak onların her bir kıtada bahsedilen bilimlerin neler olduğunu tespit edemediklerinin” ve ayrıca “Fenârî'nin, bir gün içerisinde kısa bir sürede (*risâletün ucâletün yevme mimmâ tübsirûn*) yazdığının” belirtildiğini aktarır. Bu eseri Muhammed Şâh her bir kıtaya birer kıta ekleyerek şerh etmiş ve her bir kıtada hangi ilmin yer aldığını bilmiştir.⁵⁴ Kıtalarda kendisine has isimler verdiği 20 ilim dalına işaretle bulunulur. Bu ilimler sırasıyla şöyledir: Kelâm, tefsir, hadis, kıraat, küllî delillerden ferî delillerin nasıl elde edileceği, aklî ve naklî konularla ilgili bazı meseleler, menfilik anlamı veren harfler, lugat, sarf, nahiv, ilm-i meani, ilm-i beyan, ilm-i bedî, mantık, ilm-i ilâhî, aritmetik dört işlem, Güneş ve yıldızların hareketleri, fıkıh, yüzölçümü, cebir.⁵⁵

Her ne kadar Fenârî'nin bu risalesinin müstakil bir nüshası elimizde mevcut değilse de Muhammed Şâh'ın şerhine sahibiz ve bu şerhte Fenârî'nin yazdığı 20 kıtayı tespit edebilmekteyiz. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ARA 4444 no.'daki nüsha müellif nüshasıdır ve Muhammed Şâh eserin sonunda şerhini 824/1421 yılında yazdığını söyler.⁵⁶ Bu husus eserin başka müstensihler tarafından yazılmış nüshalarında da belirtilir.

Muhammed Şâh'ın şerhi *Ecvibe alâ İşrûne Suâl li-Vâlidib* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, no. 1014/2'de; *Şerbu'l-Gâzi'l-Mevlâ el-Allâme el-Fenârî* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 2099/7'de;⁵⁷ *Şerbu Manzûmeti'l-Elgâz li'l-Fârib* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, no. 3237/21, vr. 182^b-215^b'de kayıtlıdır. Ancak bu isimlendirmelerin

⁵⁴ Taşköprizâde, *es-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 24; a.m.f., *Miftâhu's-Sa'ade*, II, 126.

⁵⁵ Daha detaylı bilgi için bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 69-70.

⁵⁶ Muhammed Şâh, *Şerbu'l-Manzûme*, vr. 53^b.

⁵⁷ Gülle, S., *a.g.e.*, 67, dn. 4.

çoğu hatalı ve tahrif edilmiştir. Mesela *fârih* ifadesi *vâlid* kelimesinden, *elgâz* ise *ilgâz* kelimesinden bozmadır.

Ayrıca Adana İl Halk Kütüphanesi, no. 147/7'de 849/1445 istinsah tarihli *Şerhu Es'ileti'l-Müşkile* adıyla Molla Fenârî'ye nispet edilen nüsha da Muhammed Şâh'ın *Şerhu'l-Manzûme*'sidir. Yine Kâtib Çelebi'nin verdiği benzer bilgilerden hareketle, bu eserin *Esâmi'l-Fünûn*⁵⁸ ve *Es'iletü'l-Allâme*⁵⁹ isimleriyle de anıldığını anlamaktayız. Ancak burada ilginç olan bir nokta, Kâtib Çelebi'nin *Es'iletü'l-Allâme* adı altında verdiği bilgilerde, Muhammed Şâh'ın eseri 841 yılında şerh ettiğinin söylenmesidir. Bu, bir başka yerde Muhammed Şâh'ın vefat tarihini 839 olarak belirtmesi⁶⁰ ile çelişmektedir ki muhtemelen bir yazım yanlışlığı olmuştur.

2. Şerhu Cevâhiri'l-Kelâm

(شرح جواهر الكلام)

Kâtib Çelebi, *el-Mevâkef* yazarı İcî'nin bu eserini bizzat ihtisar ederek bu muhtasara *Cevâhiri'l-Kelâm* adını verdiğini söyler ve Molla Fenârî'nin torunu Hasan Fenârî'nin *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkef* isimli eserinde verdiği bilgiye dayanarak, Molla Fenârî'nin de bu muhtasara faydalı bir şerh yazdığını belirtir.⁶¹

3. Bahsü'l-Molla el-Fenârî ve Ulemâi Mısır fî'l-İnşâ ve'l-Haber

(بحث الملا الفناري و علماء مصر في الانشاء و الخبر)

Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Molla Fenârî, 823/1420 yılında Mısır'a geldiğinde "*Elhamdü lillâh*" ibaresinin Arap Dili'nde haber mi inşa mı olduğu konusunda Mısır uleması ile tartışmıştır. Fenârî bu konuda, bu ifadenin inşaî olduğu kanaatindeydi. İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1457) da bu kanaati desteklemiştir.⁶²

⁵⁸ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 75. Fenârî'nin Karaman'daki ulemayı sınamak için bu eseri yazdığına kimsenin bu 20 kitadaki ilimleri bilemediği, ancak Muhammed Şâh'ın bu ilimlerin isimlerini (*esâmi'l-fünûn*) bildiği ve her bir kıtayı birer kıtaya açıkladığı bir şerh yazdığı söylenirken *esâmi'l-fünûn* ibaresi kullanılmaktadır. Bk. Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'ike'n-Nu'mâniyye*, 24. *Esâmi'l-fünûn*'ün *İşrîn* ile birlikte müstakil bir esermiş gibi sıralandığı bir örnek için bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

⁵⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 92.

⁶⁰ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 75.

⁶¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1894.

⁶² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 223; II, 1949.

4. *Havâşî'l-Metâli'*

(حواشي المطالع)

Sirâcüddîn Mahmud b. Ebû Bekr el-Urmevî'nin (ö. 682/1288) mantık bilimine dair yazdığı ve pek çok âlim tarafından şerh ve tahşiyeye edilen *Metâli'u'l-Emvâr* adlı eserine Fenârî'nin yazdığı haşiyedir. Yazma nüshasını tespit edemediğimiz bu eserin varlığını Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi'*inde bizzat kendisinin yaptığı atıfla öğrenmekteyiz.⁶³ Ayrıca *Fusûl* üzerine Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh'ın yazdığı şerhte de bu esere gönderme vardır. Ancak Muhammed Şâh, eserin ismini *Şerhu'l-Metâli'* olarak vermektedir.⁶⁴ Buradan hareketle, ismi her ne kadar *Havâşî* şeklinde olsa da eserin *Metâli'* üzerine yazılmış bir şerh olduğu anlaşılmaktadır.

Keşfü'z-Zunûn'da *Metâli'* üzerine yapılmış şerh ve haşiyeler sayılırken Fenârî zikredilmemekte, Fenârî'nin torunlarından Muhammed Şâh b. Yusuf el-Fenârî'nin (ö. 929/1522), Ebû's-Senâ Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî'nin (ö. 749/1348) şerhi üzerine bir haşiyeye yazdığı belirtilmektedir.⁶⁵

Eser en erken 798/1395 tarihinde yazıldığını bildiğimiz *Fusûl*'de geçtiğine göre bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

5. *Havâşî'l-Osmân*

(حواشي العثمان)

Burhaneddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Bekr el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) feraiz ilmine dair *el-Ferâ'izü'l-Osmânî*'si üzerine, Fenârî'nin yazdığı şerhtir. Fenârî, es-Secâvendî'nin *es-Sirâciyye* adlı feraize dair eseri üzerine yazdığı şerhte bu eserine bizzat atıfta bulunmaktadır.⁶⁶ Fenârî'nin *Havâşî* kelimesiyle

⁶³ Krş. *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1289, I, 28; *Fusûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I, 37. Ayrıca bu bilgi için bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 84.

⁶⁴ Bk. Muhammed Şâh, *Şerhu Fusûli'l-Bedâi'*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 420, vr. 30^a. Sıtkı Gülle, bu nüshadan “*torunu Şâh Çelebi'nin el-Fusûl'e yaptıği haşiyeye*” şeklinde bahseder ki, diğer nüshalarla karşılaştırıldığında bu eserin, torunu değil oğlu Muhammed Şâh'ın yazdığı şerh olduğu görülecektir. Krş. Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, no. 322. Bu nüshada *Şerhu'l-Metâli'*in zikredildiği yer için bk. vr. 40^b.

⁶⁵ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1717.

⁶⁶ Örnek olarak bk. Molla Fenârî, *Şerhu Ferâ'izî's-Sirâciyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin, no. 1232, vr. 110^b, 121^b.

başlayan bir başka eseri *Havâşî'l-Metâli*'in bir şerh olduğu göz önünde bulundurulursa bu eserin de aslında bir şerh olduğu rahatlıkla düşünülebilir. Öte yandan, Kâtib Çelebi, *el-Ferâ'izü'l-Osmânî* üzerine şerh ve haşiye yazarlar arasında Fenârî'nin ismini zikretmez.⁶⁷

6. *Risâle fi'l-Galat*

(رسالة في الغلط)

Fenârî *Fusûlü'l-Bedâi*'inde “galat” konusundan bahsederken galatın; galatu'l-madde ve galatu's-sûret şeklinde ikiye ayrıldığını söyleyerek bu iki tür hakkında açıklamalarda bulduktan sonra “*Biçim de çeşitli ilimlerde kullanılan örnekleriyle birlikte galatın iki kısmının cüzû meselelerini bir araya getiren güzel bir risalemiz vardır*” demektedir.⁶⁸ Eser, en erken 798/1395 tarihinde yazıldığını bildiğimiz *Fusûl*'de geçtiğine göre bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

7. *Risâletü'n-Nikât*

(رسالة النكاة)

Fenârî, *Fusûlü'l-Bedâi*'inde münazaranın şartları ve âdâbından bahsettiği bir yerde, “*Risâletü'n-Nikât'ta zikretmiş olduğumuz hususlardan ...*” ibaresini kullanmaktadır.⁶⁹ Böylece onun böyle bir eseri olduğunu anlamaktayız. *Keşfü'z-Zunûn*'da bu esere dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eser en erken 798/1395 tarihinde yazıldığını bildiğimiz *Fusûl*'de geçtiğine göre bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Koleksiyonu, Arapça Eserler Bölümü'nde, no. AEArb4356/21, vr. 126^b-127^b'de *Risâle fi'n-Nikât* adıyla kaydedilen bir nüsha Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh'a nispet edilmektedir. Çeşitli ilimlerden seçme bazı meselelerin kısaca ele alındığı *on nükteden* oluşan bu eser incelendiğinde, bu nüktelerden hiçbirinin Fenârî'nin *Fusûlü'l-Bedâi*'de göndermede bulunduğu konuyu ele almadığı, böylece eserin Molla Fenârî'nin *Risâletü'n-Nikât*'ı olmadığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık bir buçuk varaktan oluşan

⁶⁷ Bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1250-1251.

⁶⁸ Bk. *Fusûlü'l-Bedâi*, İstanbul 1298, I, 68-69; Beyrut 2006, I, 80. Ayrıca bu bilginin kaynağı için bk. Aydın, Hakkı, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, 77.

⁶⁹ Bk. *Fusûlü'l-Bedâi*, İstanbul 1298, II, 334; Beyrut 2006, II, 380. Yazma nüshadaki yeri için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, no. 579, vr. 305^a. Ayrıca bu tespit için bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 84.

nüşhanın sonunda “*Fenârî'nin evladından Şâb Muhammed Efendi'ye ait*” olduğu belirtilir. Kütüphane kaydında bu şahsın, Molla Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh olduğu düşünülerek o şekilde kayıt edilmesine rağmen, nüşhanın ilk sayfasında geçen “*Zeynü'l-hak ve'l-mille ve'd-dîn*” şeklindeki ifadenin Molla Fenârî'nin oğlu Muhammed Şâh'ın torunu ve Zeynî Çelebî diye de meşhur olan Zeynüddîn Muhammed Şâh b. Muhammed b. Muhammed Şâh b. Muhammed b. Hamza el-Fenârî'yi işaret ettiği düşünülebilir.

8. *Şerhu Şerhi'l-Fusûl li'n-Nesefî*

(شرح الفصول للنسفي)

Herhangi bir kaynakta kaydına rastlamadığımız bu eseri, Muhammed Şâh'ın, *Ünmûzecü'l-Ulûm* adlı eserinde, delillerin muarazası ile alakalı bir konuyu tartıştıktan sonra geniş bilgi için babasının *Fusûlü'l-Bedâi'* ve *Şerhu Şerhi'l-Fusûl li'n-Nesefî* adlı eserlerine yönlendirdiği ifadeden tespit etmekteyiz.⁷⁰

el-Fusûl adlı eser, Burhaneddîn Muhammed b. Muhammed en-Nesefî'ye (ö. 687/1289) ait olup Kâtib Çelebi tarafından *Fusûlü'n-Nesefî fî İlmi'l-Cedel* adıyla kaydedilmiştir.⁷¹ Bu eser, aynı zamanda *el-Fusûlü'l-Burbâniyye* olarak da anılmaktadır.⁷²

Eserin isminden hareketle, Fenârî'nin yazdığı eser, *Fusûl* üzerine yazılan bir şerhe yapılmış bir şerhtir diyebiliriz. *Fusûl* üzerine yapılmış şerhleri araştırdığımızda Kâtib Çelebi, Burhaneddîn el-Bulgârî ve Şemseddîn Muhammed es-Semerkindî'nin ismini vermektedir. Burhaneddîn İbrahim b. Yusuf el-Bulgârî hakkındaki bilgiler son derece sınırlıdır.⁷³ Şemseddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'ye (ö. 702/1303)⁷⁴ gelince, Bağdatlı İsmail Paşa, onun *el-Mukaddimetü'l-Burbâniyye* üzerine yazdığı şerhin ferâğ tarihinin

⁷⁰ Bk. Muhammed Şâh, *Ünmûzecü'l-Ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Paşa, no. 482, vr. 46^a.

⁷¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1272.

⁷² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1798. Ayrıca bk. Sinanoğlu, Mustafa, “Nesefî, Burhâneddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 566.

⁷³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 40; II, 1272; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin: Terâcimü Musannifü'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Matbaatü't-Terakki, Dımeşk 1957-1961, I, 84. Kehhâle, el-Bulgârî'nin vefatını 600/1204 olarak vermektedir ki, Nesefî'nin vefatının 687/1289 olduğu düşünüldüğünde onun eserine şerh yazabilmesi mümkün değildir.

⁷⁴ Vefat tarihi hakkındaki tartışmalar için bk. Baga, Mehmet Sami, *Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabîyyât Bölümü: Tabkik, Tercüme ve Değerlendirme* (yüksek lisans tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, 10-11.

690/1291 yılı olduğunu belirtir.⁷⁵ Fenârî'nin üzerine şerh yazdığı *Fusûl* veya *Mukaddime* şerhi, muhtemelen es-Semerkandî'ye ait olmalıdır.

Böyle bir eserin *Ünmûşecü'l-Ulûm*'da açıkça geçmiş olmasına rağmen, hiçbir klasik ve modern kaynakta Fenârî'nin eserleri arasında sayılmaması, gerçekten ilginç bir durumdur.

II.2. Molla Fenârî'ye Aidiyeti Tartışmalı Olan Eserler

1. *Mukaddimetü's-Salât*

(مقدمة الصلاة)

Namazla ilgili temel bilgileri ihtiva eden ufak bir risaledir. Müellifi hakkında ihtilaf söz konusudur. Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, eserin müellifi hakkında üç görüş bulunmaktadır. Birincisi, eser Molla Fenârî'ye aittir. Bunu, eserin şarihlerinden Taşköprizâde (ö. 968/1560) söylemektedir ve Kâtib Çelebi de bu görüşü doğru bulmaktadır. İkinci ihtimal ise, eserin Lütfullah en-Nesefî el-Keydânî'ye (ö. ykl. 750/1349) ait olduğudur. Bu görüşte olanlar, eserin şarihleri arasında bulunan İbrahim Mîr Dervîş el-Buhârî, Şemseddîn Muhammed el-Kuhistânî (ö. 962/1555), Abdülganî en-Nablûsî (ö. 1143/1731) gibi şahıslardır. Üçüncü ihtimal de eserin müellifinin Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) olduğu şeklindedir. Bu iddia, eserin şarihlerinden biri olan Hasan el-Kâfi el-Akhisârî'ye aittir (ö. 1025/1616). Bu zatın hocası, Kemalpaşazâde'nin öğrencisi olan ve Kara Mîlân olarak bilinen Hacı Efendi'dir.⁷⁶

Eserin isminin ne olduğu hususu da tartışmalıdır. Kâtib Çelebi, eseri *Mukaddimetü's-Salât* olarak adlandırırken, eserin şarihlerinden Abdülganî en-Nablûsî ise *Umdetü'l-Musallî* olarak verir.⁷⁷ Hind uleması arasında ise ismi genel olarak *Hulâsatü'l-Keydânî* şeklindedir.⁷⁸ Bunun dışında *Metâlibü'l-Musallî* veya

⁷⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 106.

⁷⁶ Bu bilgiler için bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1802. Sıtkı Gülle, şayet Taşköprizâde ve Kâtib Çelebi'nin ifadeleri olmasa, eserin üslubunu dikkate alarak eserin Molla Fenârî'ye ait olmadığını söyleyebileceğini belirtir. Bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 80.

⁷⁷ Abdülganî en-Nablûsî, *el-Cerbu'l-Küllî Şerhu Umdetü'l-Musallî* (nşr. Muhammed A. M. C. ed-Düleymi), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007. Nablûsî, 1085/1674 yılında yazdığı eserinin başlarında (ss. 136-137), "*el-Keydânî diye meşhûr olan İmâm Lütfullah en-Nesefî'ye nispet edilen Umdetü'l-Musallî isimli el-Keydânî'ye diye meşhûr olmuş Mukaddime'ye şerh yazdım*" demektedir.

⁷⁸ Ebü'l-Hâc, Salâh Muhammed, *el-Mirkât Şerhu Mukaddimetü's-Salât ve ma'abü Dav'ü'd-Derârî fî Abbâri Şemsiddîn el-Fenârî*, Müessesetü'l-Verrak, Uman 2006, 12. Bu kitap, *Mukaddimetü's-Salât*'ın Molla Fenârî'ye aidiyetini kabul etmektedir. Kitap 3 bölümden oluşmakta, birinci

Fıkhü'l-Keydânî diye de meşhur olmuştur. Türkiye'deki kütüphane kayıtlarında eser çoğu zaman *Mukaddimetü's-Salât* veya *Fıkhü'l-Keydânî* adıyla veyahut da her ikisiyle birlikte anılmakta ve Molla Fenârî'ye değil, Lütfullah el-Keydânî'ye nispet edilmektedir.⁷⁹

Eserin bir başka isminin *Şerhu Fıkhî'l-Keydânî* olup Keydânî'nin fûrua dair eserinin şerhi olduğu, diğer isimlerinin *Metâlibü'l-Musallî* veya *Mukaddimetü's-Salât* olduğu söylenmiştir.⁸⁰ Ancak burada bir karışıklık mevcuttur. Zira *Mukaddimetü's-Salât* veya *Metâlibü'l-Musallî* olarak bilinen eser, bir şerh değildir. Eserin bir başka ismi, eserin Keydânî'ye ait olduğunu kabul edenler için *Fıkhü'l-Keydânî*dir. Buna göre bu eser üzerine yapılan şerhlere *Şerhu Fıkhî'l-Keydânî* ismi verilebilir. Ancak Molla Fenârî'nin ismi eserin şarihleri arasında değil, bizzat muhtemel müellifleri arasında zikredilmiştir. Öte yandan *Şerhu Fıkhî'l-Keydânî* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi, Dârulmesnevî, no. 512/22, vr. 182^a-187^a'da kayıtlı olan nüsha şerh değil bizzat *Mukaddimetü's-Salât* veya *Fıkhü'l-Keydânî*dir.⁸¹

Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, no. 1196/7, vr. 202^b-206^a'da *Risâle fî Beyâni'l-Meşrû' ve gayri'l-Meşrû' mine'l-Ef'âl fî's-Salât* ismiyle Fenârî'ye nispet edilen risale, *Mukaddimetü's-Salât*'ın kendisidir. Bu isimle kaydedilmesinin muhtemel sebebi, risalenin ilk sayfasında *meşrû* ve *gayru'l-meşrû* kelimelerinin geçmesidir.

Mukaddimetü's-Salât üzerine çok sayıda şerh ve haşiye yazılmıştır.⁸² Taşköprizâde (ö. 968/1560) yaptığı şerhin ilk sayfasında eseri Molla Fenârî'ye nispet etmektedir.⁸³ Eser ayrıca, Osmanlı döneminde (eski alfabeyle) Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.⁸⁴

bölümde eser ile ilgili tartışılmalı meseleler ve çeşitli hususlar, ikinci bölümde *Dav'ü'd-Derârî fî Abbâri Şemsiddin el-Fenârî* adıyla Molla Fenârî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylar verilmekte, son bölümde *el-Mirkât Şerhu Mukaddimeti's-Salât* adıyla eser metni ile birlikte dipnotlar yoluyla şerh edilmektedir.

⁷⁹ Krş. <http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm>; <http://mksun.mkutup.gov.tr>

⁸⁰ Durmuş, Z., a.g.e., 25.

⁸¹ Bunun tam tersi ilginç bir durum da Süleymaniye Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, no. 856/1, vr. 1-7'deki nüshada görülmektedir. Kayıtlarda *Mukaddimetü's-Salât* adıyla Fenârî'ye nispet edilen risalenin hemen başına düşülen notta “*Bu, Fıkhü'l-Keydânî'dir*” denilmektedir.

⁸² Bunlara dair bir liste için bk. Ebü'l-Hâcc, Salâh Muhammed, a.g.e., 12-15.

⁸³ Bu şerhin nüshalarına örnek olarak bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, no. 720, vr. 120^b-166^a; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no. ARA 6829, vr. 1^b-54^a; no. ARA 3595, vr. 85^b-105^b. Bu son nüshanın ilk sayfasının baş kısmına Arapça olarak “*Bu kitap Kemalpaşazâde'nin şerhidir*” yazılmıştır. Aynı ibare, Süleymaniye Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, no. 832, vr. 16^b-21^b'deki nüshada da yer almaktadır. Ancak bu nüshalar, Taşköprizâde'nin

2. Şürûtu's-Salât

(شروط الصلاة)

Namaz, abdest ve gusül ile ilgili farz, vacip, sünnet, mekruh vs. hususları maddeler hâlinde ele alan ve “*Bâbü şürûti's-salât ve hiye semâniyye^{elîm}*” ifadeleriyle başlayan küçük çapta bir risaledir. Risalenin nüshalarında Fenârî'ye ait olduğuna dair hiçbir bilgi geçmezken,⁸⁵ Türkçe tercümelerinde eserin Molla Fenârî tarafından oğluna namazın erkânını öğretmek amacıyla kaleme alındığı belirtilmiştir.⁸⁶ Hem *Şürûtu's-Salât*'ın hem de manzum tercümelerinin yazılış tarihi genelde XI./XVI. yy.'dan sonra, yani oldukça geç tarihlidir.⁸⁷

3. er-Risâletü's-Salâtiyye

(الرسالة الصلّاتية)

Herhangi bir kaynakta Fenârî'ye nispet edilmeyen bu risalenin serlevhasında kırmızı kalemle “*Bu Mevlânâ Fenârî'nin Risâle-i Salâtiyye'sidür*” ibaresi yazılmıştır. Ancak eserin içerisinde Fenârî'nin ismi geçmemektedir. Risalede namaz bahsi ele alınmış ve oruca giriş yapılmıştır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, no. 832/2'de kayıtlıdır (vr. 29^b-43^b).

4. Şerhu Dîbâceti Usûli'l-Pezdevî

(شرح ديباچه اصول البزدوي)

Ebü'l-Hasan Ebü'l-Usr Fahrulislâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *el-Usûl*'ünün dîbacesi üzerine Fenârî'nin yazdığı söylenen şerhtir.⁸⁸

şerhidir. Belki de *Mukaddimetü's-Salât*'ın nispet edildiği müelliflerden birinin Kemalpaşazâde olduğuna dair bilgi böyle bir kayda neden olmuştur.

⁸⁴ Msl. bk. Ali b. es-Sirâcî, *Fenârî'nin Mukaddimetü's-Salât'ının Nazmen Tercümesi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3665, vr. 132-134.

⁸⁵ Örnek olarak bk. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, no. AEarb1193, vr. 26^a-30^b, istinsah tarihi: 1143.

⁸⁶ Örnek olarak bk. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no. TÜR 279, vr. 88^b.

⁸⁷ Mesela *Şürûtu's-Salât* için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 932, istinsah tarihi: 1123/1711; Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 941, istinsah tarihi: 1181/1767-1768; *Şürûtu's-Salât Tercümesi* için bk. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no. TÜR 279, istinsah tarihi: 1035/1625; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no. 1151, istinsah tarihi: 1219/1804.

⁸⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'ikü's-Şekâ'ik*, (*Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, c. I içinde haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, 53; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 113.

Usûlü'l-Pezdevî üzerine Fenârî'nin hocası Bâbertî'nin de (ö. 786/1384) *et-Takrîr* adını verdiği bir şerhi mevcuttur.⁸⁹

5. *Hâşiye alâ Dav'î'l-Miftâh Şerhi'l-Misbâh*

(حاشية علي ضوء المفتاح شرح المصباح)

Nâsır b. Abdüsseyyid Ali el-Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) nahiv ilmine dair *el-Misbâh* adlı eserine Tâceddîn el-İsferâyînî'nin (ö. 684/1285) yazdığı *el-Miftâh* adlı şerhinin yine aynı yazar tarafından *Dav'ü'l-Miftâh* adıyla kaleme alınmış muhtasama Fenârî'nin yazdığı söylenen haşiye'dir.⁹⁰

Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 2510/2, vr. 31-104'de yer almaktadır. 1081/1670 tarihinde Şehrî diye tanınan Muhammed b. Pîr Muhammed el-İstanbûlî tarafından istinsah edilmiştir. Müstensih eserin *er-Risâletü'l-Esriyye*'nin şarihi Molla Fenârî'ye ait olduğunu söylemektedir. Ayrıca müstensih eserin noksan olduğunu tam hâline ne kadar uğraştıysa da ulaşamadığını belirtir ve eğer kendisinden sonra tam hâlini bulan biri olursa bu nüshanın sonuna ilave etmesini ister (vr. 104^a).

Eserin bir diğer nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddîn, no. 3187, vr. 55^b-142^a'da yer almaktadır ve istinsah tarihi 1095/1683'tür. Diğer nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, no. 915'te 75 varak hâindedir. Burada eser *Hâşiye ale'z-Zav* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin zahriyesinde “*Kadıck Hâşiyesi Keçi Mehmed Efendi*” yazmaktadır. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre, Fenârî gibi *Dav'ü'l-Misbâh* üzerine haşiye yazarlardan biri, “Kadıck” veya “Kadı Balat” diye bilinen Abdüllatif b. Celâleddîn Muhammed el-Kazvîni'dir (ö. 853/1449). Ancak haşiyesini tamamlayamamış, ikinci bölümün sonunda kalmıştır, daha sonra da Gelincik isimli biri tarafından sonu getirilmiştir.⁹¹ Her ne kadar Fenârî'ye nispet edilen bu nüshalar sondan eksik olsalar da, Kadı Balat'a ait gösterilen haşiye nüshaları incelendiğinde yukarıda sayılan metinlerden farklı olduğu göze çarpmaktadır.⁹²

⁸⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 112.

⁹⁰ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1708-1709; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

⁹¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1709.

⁹² Örnek olarak krş. Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. Ak Ze 825; no. 2390; Adana İl Halk Kütüphanesi, no. 277/1.

Eserin bir başka nüshası, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 2389'da yer alan 83 varaklık, Abdülfettah b. Mahmud b. Yusuf tarafından 1055/1644 yılında istinsah edilmiş nüshadır. Bu nüshanın zahriyesinde “*Molla Fenârî'nin Dav' Hâşiyesi*” ibaresi bulunmaktadır. Müstensih eserin sonunda ferağ kaydını düşerken eserin Molla Fenârî'ye ait olduğunu söylemekte, bunun yanında sayfanın üst kısmına yana yatık şekilde “*Bazularından bu hâşiyenin Musannifek'e ait olduğunu işittim. Ben öyle olduğunu düşünmüyorum*” diye bir not düşmektedir. Kâtib Çelebi, Musannifek olarak meşhur olan Alâeddîn Ali b. Muhammed el-Bistâmî'nin (ö. 875/1470) Mutarrizî'nin *Misbâh*'ı üzerine şerh yazdığını bildirmekte, ancak Tâceddîn İsfahânî'nin *Dav'* adlı şerhine haşiye yazdığını söylememektedir.⁹³

Bu nüshalarda, Cürçânî ve Teftâzânî'ye yapılan atıfların Fenârî'nin diğer hacimli eserlerinde görülen atıf üslubuyla bariz farklılık göstermesi⁹⁴ ve tahlil tarzındaki farklılık, yine bunun yanında gerek üslubu, gerekse Fenârî'ye aidiyetini gösteren herhangi bir emarenin bulunmayışı gibi sebeplerle bazı araştırmacılar aidiyetini şüpheli bulmaktadır.⁹⁵ Ayrıca metinde Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer el-Hindî'nin (ö. 849/1445) *Kâfiye Şerhi* gibi şüphe uyandıran atıflar (vr. 42^b) da mevcuttur. Bütün bunlar belki kesin olarak eserin değil ama esere ait olduğu bildirilen nüshaların Fenârî'ye aidiyetini şüpheli kılmaktadır.

Bağdatlı İsmail Paşa, Fenârî'ye zikredilen haşiyenin yanında *Şerhu'l-Misbâh fi'n-Nahv* isimli bir eser daha nispet eder ki⁹⁶ bu, Fenârî'nin el-Mutarrizî'nin *el-Misbâh* adlı eserine de bir şerh yazdığı anlamına gelir. Muhtemelen burada bir bilgi karışıklığı vardır.

6. *Şerhu'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân*

(شرح الفوائد الغيائية في المعاني والبيان)

Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355), Ebû Yakub Sirâcüddîn Yusuf b. Ebû Bekr es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm*'unun üçüncü kısmını *el-Fevâ'id*

⁹³ Krş. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1708-1709.

⁹⁴ Mesela, eserde vr. 41^b ve 54^b'de Cürçânî'nin 804/1401'de Semerkand'da yazdığı *Şerhu'l-Miftâh*'a (bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1763); 57^b'de *Hâşiyetü's-Suğrâya*; vr. 63^a'da *Şerhu'l-Mutavvel*'e atıflar vardır.

⁹⁵ Gülle, S., *a.g.e.*, 77-78; Şehidoğlu, Recep, *Molla Fenari ve Tefsir Metodu* (doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, 34.

⁹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

adıyla ihtisar etmiş ve bu eseri Sultan Muhammed Hudabende'nin veziri Gıyâseddîn'e nispet etmiştir.⁹⁷ Bu esere, Kirmanî (ö. 786/1384), Seyyid Şerîf el-Cürcânî gibi şahısların yanında, Molla Fenârî'nin de bir şerh yazdığı söylenmiştir.⁹⁸ Eserin yazma nüshası tespit edilememiştir.

7. *Ta'lika alâ Istilâhâtî's-Sûfiyye*

(تعليقة علي اصطلاحات الصوفية)

Kemâleddîn Ebü'l-Ganâim Abdürrezzak b. Cemâleddîn el-Kâşî/el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) *Istilâhâtî's-Sûfiyye* adlı eserine Fenârî'nin yazdığı söylenen talikadır.⁹⁹ Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no. 4802/2'de olduğu bazı çalışmalarda belirtilmektedir.¹⁰⁰ Buradaki mecmuanın içinde müstakil olarak bir talika nüshası mevcut olmayıp, yalnızca Kâşânî'nin *Istilâhâtî's-Sûfiyye*'sinin, bazı sayfalarının kenarlarına notlar düşülmüş bir nüshası bulunmaktadır.¹⁰¹ Fenârî'ye nispet edilen *Ta'lika*'dan kastın Kâşânî'nin *Istilâhâtî*'nin bu nüshasının kenarına düşülen notlar mı olduğu hakkında kesin bir şey söylemek güçtür. Bu notların sayısı pek azdır ve her sayfada mevcut değildir. Ayrıca bu notların Fenârî'ye ait olduğunu kestirmek de kolay değildir. Ancak risalenin bir sayfasının (vr. 46^a) kenarına düşülen ve “*ben derim ki*” diye başlayan bir not, Fenârî'nin *Misbâhu'l-Üns*'ünden iktibas edilmiş bir alıntıdır.¹⁰² Zaten notun son kısmına yan olarak “*Mevlânâ kaddesallahu sirruh'un Şerhu Miftâbî'l-Gayb*” ibaresi yazılmıştır. Her ne kadar sayfa kenarındaki bu notun Fenârî'nin eserinden alınmış olduğu ve notun kenarına düşülen ibarenin de sonradan notun nereden alındığının belirtilmesi için yazıldığı düşünülse bile yine de bu durum, risalenin kenarına düşülen notların Fenârî'ye ait olduğunu kesin olarak söylememize imkân vermemektedir.

⁹⁷ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1299, 1764.

⁹⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 53; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1299.

⁹⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 107.

¹⁰⁰ Aşkar, M., *a.g.e.*, 95; Aydın, İ. H., “a.g.md.”, 246.

¹⁰¹ Vr. 24b-52b.

¹⁰² Krş. Molla Fenârî, *Misbâhu'l-Üns beyne'l-Ma'kül ve'l-Meşhûd* (Ebü'l-Meâli Sadreddin Muhammed b. İshak b. Muhammed el-Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ıyla birlikte tsh. Muhammed Hâcevî), İntişarat-ı Mevlâ, 3. bs., Tahran 1374, 201.

8. *Mecelle^{tün} Müştemile^{tün} alâ Usûlⁱⁿ Teştehiru min Ehli't-Tasavvuf*

(مجلة مشتملة علي اصول تشتهر من اهل التصوف)

İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Koleksiyonu, no. AEfrs1028/18, vr. 164^a-166^b'de yer alan ve kayıtlarda Molla Fenârî'ye nispet edilen 3 varaklık bu risalenin kaynaklarda ismi geçmemektedir. Ancak bulunduğu mecmuada Fenârî'nin birbirini takip eden diğer iki risalesinin (*Tabkîku Hakâ'iki'l-Eyyâ* ve *Risâle-i Ucâle*) hemen akabinde gelmesi, üslup ve ele alınan konular itibarıyla diğer eserlerine benzemesi gibi yönlerden Fenârî'ye ait olabileceği düşünülebilir. Belki de kaynaklarda başka bir isimle Fenârî'ye nispet edilen, ancak elimize ulaşan başka bir nüshası olmadığı için kanaat belirtmediğimiz tasavvufla alakalı bir risale olabilir. Risalenin istinsah kaydı mevcut değildir, fakat mecmuadaki diğer risalelerle aynı yazı karakterine sahip olması tek bir kalemde çıkmış olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Eğer durum böyleyse, mecmuanın tamamı 922/1516 tarihinde yazılmış olduğuna göre, bu risalenin de aynı tarihli olduğu ortaya çıkar.¹⁰³

Risalede müteahhir sûfilerce genel kabul görmüş *ta'ayyün-i evvel, hakikat-i Muhammediyye* gibi bazı mefhumlar açıklanmış, sayfa kenarlarına yer yer İbnü'l-Arabî'den alıntılar yapılmıştır.

9. *Hâşiye alâ Şerhi'ş-Şemsiyye*

(حاشية علي شرح الشمسية)

Necmüddîn Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvî'nin (ö. 675/1276) *es-Şemsiyye/er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-Kavâ'idü'l-Mantıkîyye* adlı mantık ilmine dair eserine Kutbeddîn Muhammed b. Muhammed et-Tahtânî er-Râzî'nin (ö. 766/1364) yazmış olduğu ve vezir Gıyâseddîn'e ithaf ettiği *Tabrînu'l-Kavâ'idü'l-Mantıkîyye fî Şerhi'ş-Şemsiyye* isimli şerhi üzerine Molla Fenârî'nin yazdığı söylenen haşiyedir.¹⁰⁴ Kutbeddîn er-Râzî'nin bu şerhi üzerine haşiye yazan bir diğer kişi,

¹⁰³ Yılmaz, E., *a.g.e.*, 42.

¹⁰⁴ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1063; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188. Kâtib Çelebi bu bilgiyi de *Şekâ'ik Tervümesi* müellifi Mecdî Efendi'den almıştır. Krş. Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 53.

Fenârî'nin talebelik arkadaşı Seyyid Şerîf el-Cürcânî'dir.¹⁰⁵ Öte yandan Teftâzânî'nin de *eş-Şemsîyye* üzerine bir şerhi vardır.¹⁰⁶

Bağdatlı İsmail Paşa, Fenârî'ye bu eseri *Hâşîye alâ Şerhi'ş-Şemsîyye li's-Seyyidi'ş-Şerîf* ismiyle nispet etmektedir ki, Seyyid Şerîf'in şerhi değil haşiyesi vardır ve Fenârî'nin üzerine haşîye yazdığı söylenen şerh de, Seyyid Şerîf'e ait değil Kutbeddîn er-Râzî'nin şerhidir. Bu hata muhtemelen *Keşfü'z-Zunûn*'daki bilgilerin dikkatli tetkik edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu durum bazı çağdaş araştırmalarda da görülmektedir.¹⁰⁷

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Denizli, no. 250 ve İzmir, no. 264'teki *Şerhu'ş-Şemsîyye* adıyla Fenârî'ye nispet edilen nüshaların bu eserle bir alakası olmayıp, bunlar Fenârî'nin *İsâgûlî* şerhi olan *el-Fevâ'id*'in nüshalarıdır. *Risâle-i Şemsîyye fî Kavâ'id* adıyla Molla Fenârî'ye nispet edilen Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, no. 6100'deki nüsha ise, el-Kâtibî'nin *eş-Şemsîyye*'sidir. Fakat bu nüshanın kenarında yer alan ve zaman zaman okumayı güçleştirecek şekilde silik veya karışık hâlde bulunan ve kime ait olduğu bilinmeyen birtakım notların Fenârî'ye ait olabileceği düşünülebilir. Ancak ilk sayfanın sağ tarafındaki ibarelerde Devvânî'nin (ö. 918/1512) isminin geçmesi ve ayrıca Devvânî'nin de Kutbeddîn er-Râzî'nin *Şerhu'ş-Şemsîyye*'nin tasavvurat bölümüne dair bir haşîye yazmış olduğu bilgisi¹⁰⁸ dikkate alındığında, bu notların Fenârî'ye değil de Devvânî'nin bu haşiyesine ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, no. 637/2, vr. 53-81'de yer alan *Hâşîye alâ Hâşîyeti'l-Fenârî alâ Şerhi'ş-Şemsîyye* adıyla kayıtlı 1085/1674 tarihli nüsha, ismi itibarıyla Fenârî'nin *Şerhu'ş-Şemsîyye* üzerine yazdığı haşiyenin bir haşiyesi olduğu izlenimi vermektedir. Eserin ilk sayfasında yazar, kendi zamanında çokça rağbet edilen *Hâşîyetü'l-Fenârîyye* adlı eseri gördüğünü ve bu eserdeki kapalı noktaları açıklamak üzere bu eseri yazdığını belirtmektedir. Eser, yakından incelendiğinde, Molla Fenârî'nin *el-Fevâ'id* adlı eserine Kul Ahmed'in yazdığı haşîye üzerine yapılmış bir haşîye olduğu ve metinde zikredilen

¹⁰⁵ Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre, Cürcânî “küçük haşîye” olarak bilinen bu haşiyesini 753/1352 yılında yazmıştır. Bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1063. Cürcânî'nin 740/1339 yılında doğduğu düşünülürse, eseri 13 yaşındayken yazmış olması gerekir.

¹⁰⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1063.

¹⁰⁷ Örnek olarak bk. Aynı, Mehmet Ali, “Türk Mantıkçıları” (sad. Naim Şahin), *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2005), 347.

¹⁰⁸ Anay, Harun, “Devvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, IX, 260.

Hâşiyetü'l-Fenârîyye ifadesiyle de Kul Ahmed'in haşiyesinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

10. *Risâle fî İlmi Te'vîlâti Akvâli'n-Nebî*

(رسالة في علم تاويلات اقوال النبي)

Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, hadis ilimlerinden biri olan *İlmü Te'vîli Akvâli'n-Nebî* konusunda Molla Fenârî'nin, içeriğinde hadislerden şeriata uygun tevillerin istidrac edildiği eseridir. Sadreddin el-Konevî'nin de benzer bir eseri olmakla birlikte onun bazı tevilleri şeriata muvafık değildir.¹⁰⁹ Sadreddin el-Konevî'nin bu konuda eser yazmış olduğu bilgisi Fenârî'nin de yazmış olabileme ihtimalini güçlendirmektedir.

11. *Hâşiyeye alâ Hirzi'l-Emânî ve Vechî't-Tehânî*

(حاشية علي حرز الاماني و وجه التهاني)

Kâtib Çelebi'nin Fenârî'ye atfettiği bu eser¹¹⁰ onun verdiği bilgilere göre Şeyh Ebû Muhammed Kâsım eş-Şâtubî'nin (ö. 590/1193) *Şâtubîyye* diye bilinen *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* isimli kıraat ilmine dair eseri üzerine Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî'nin (ö. 732/1331) kaleme aldığı şerh (*Kenzü'l-Me'ânî Şerhu Hırzî't-Tehânî*) üzerine yazılmış bir haşiyedir. Ancak Fenârî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalarda böyle bir esere ulaşılamamıştır.

12. *Risâle fî Ricâli'l-Gayb*

(رسالة في رجال الغيب)

Fenârî'ye nispet edilen¹¹¹ bu eserin aidiyeti şüphelidir. Bu isimde Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 1561/1, vr. 1^b-53^a'da Molla Fenârî'ye nispet edilen risale incelendiğinde, gerek Fenârî'ye ait olduğunu gösterecek hiçbir emarenin olmaması, gerekse eserde ismine referanslarda bulunulan kimselerin Fenârî'nin diğer eserlerinde kullandığı referans çerçevesinden farklı oluşu ve –daha güçlü bir delil olarak– metinde “*Şeyhimiz Ebü'l-Abbâs el-Abs*” ibaresinin geçmesi (vr. 27^a) gibi nedenlerden dolayı Fenârî'ye ait olmadığı anlaşılmaktadır. Abdülganî el-Gûrânî tarafından 1013/1604 yılında istinsah edilen bu risalenin zahriyesinde

¹⁰⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 335.

¹¹⁰ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 646-7

¹¹¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 867; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, I, 188.

Muhammed b. İbrahim ibn Müntehî ismi yazmaktadır ki belki de bu kişi risalenin yazarına işaret etmektedir.

Ayrıca, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, no. 1114'te yer alan *Risâle fî Ricâli'l-Gayb* isimli 1182/1768 istinsah tarihli nüsha, zahriyesinde, serlevhasında veya metnin herhangi bir yerinde Molla Fenârî'ye ait olabileceği hususunda herhangi bir kayıt bulunmamasına rağmen ona nispet edilmiştir. Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki aynı ismi taşıyan risaleden farklı olan ve içeriğinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin ifadelerine referansta bulunulan bu eserin genelde Molla Fenârî'nin tasavvufî eserlerinde ele aldığı konularla benzerlik arz etmediği görülebilmektedir.

13. *Mürşidü'l-Musallî*

(مرشد المصلي)

Kâtib Çelebi'nin Fenârî'ye nispet ettiği bu eser, Regaib ve Kadir Gecesi namazlarına cevaz vermekte, hattâ teşvik etmektedir. Bir grup bu görüşü terk etmiştir.¹¹² Yapılan araştırmalarda eser tespit edilememiştir.

14. *Şerh ale'n-Nusûs li'ş-Şeyh Sadreddîn el-Konevî*

(شرح علي النصوص للشيخ صدر الدين القونوي)

Sadreddîn el-Konevî'nin *en-Nusûs fî Tabkîki't-Tavri'l-Mabsûs* adlı eseri üzerine, Fenârî'nin yazdığı söylenen şerhtir.¹¹³ Ancak eserin nüshasına rastlanmamıştır.

15. *Mühimmâtü'l-Fenârî*

(مهمات الفناري)

Kütüphane kayıtlarında rastlanmayan bu eseri, Balırczâde Mehmed Efendi (ö. 1060/1650) ve İsmail Belîğ (ö. 1142/1729) *Mühimmâtü'l-Fetâvâ*, Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1344/1925) ise *Mühimmât-ı Fenârî* adıyla Molla

¹¹² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1655.

¹¹³ *Keşfü'z-Zunûn*'un tahkike esas olan nüshasında yer almayan bu bilgi, dipnotta verilen bilgiye göre, *Keşfü'z-Zunûn*'un temize geçilmemiş Veliyyüddîn nüshasında yer almaktadır. Burada "eseri *el-Mubakkik el-Fenârî şerh ettî?*" demektedir. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1957, 1 no.'lu dipnot.

Fenârî'ye nispet etmiştir.¹¹⁴ Baldırzâde'nin ve İsmail Belîğ'in isimlendirmelerinden hareketle bu eserin Fenârî'nin fetvalarını içeren bir eser olduğu söylenebilir.

II.3. Yanlılıkla Molla Fenârî'ye Nispet Edilen Eserler

1. *Ünmûzecü'l-Ulûm*

(انموذج العلوم)

Ünmûzec/Enmûzec kelimesi, Farsça'daki *nümûne* veya *nümûde* kelimelerinin Arapçalaşmış hâlidir.¹¹⁵ Kelimenin *ünmûzec* mi yoksa *enmûzec* şeklinde mi okunacağı ihtilâfıdır.¹¹⁶ Mısır Arap Cumhuriyeti'nin resmî kurumunca çıkartılan *el-Mu'cemü'l-Vasît* isimli sözlükte kelime *ünmûzec* şeklinde okunmuştur.¹¹⁷ Kelime Farsça kökenli olduğu ve bu tür kelimelerin Arapçalaşmış şekillerinde genelgeçer uygulanan bir kural olmadığı için kelimenin her iki okunuş biçimi de doğrudur.

Ünmûzec/Enmûzec bir yazım tekniği ve eser verme şekli olarak herhangi bir âlimin ilimlere olan vukufiyetini göstermek ve döneminde mütedavil olan ilimler ile bu ilimlerdeki tartışmalı mevzularda görüşlerini ortaya koymak için kaleme alınan eserlerin genel adıdır.¹¹⁸ Nitekim bu eserde de müellif, Fahreddîn er-Râzî'nin *Hadâ'iku'l-Envâr ve Hakâ'iku'l-Esrâr* adlı Farsça eserinde 60 ilmi güzel bir tertiple konu edindiğini, kendisinin de buna 40 ilim daha ekleyerek bu eseri ortaya koyduğunu ve ele aldığı konuya uygun olarak da onu *Ünmûzecü'l-Ulûm* şeklinde isimlendirdiğini ifade etmektedir.¹¹⁹

Ünmûzecü'l-Ulûm'un Molla Fenârî'ye mi yoksa oğlu Muhammed Şâh'a mı ait olduğu çeşitli kaynaklarda tartışılmıştır. Mesela Taşkoprîzâde eseri, önce Molla Fenârî'nin yazdığını söyledikten sonra Molla Fenârî'nin torunlarından

¹¹⁴ Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed Efendi, *Ravza-i Evliyâ* (haz. Mefail Hızlı & Murat Yurtsever), Arasta Yayınları, Bursa 2000, 229; İsmail Belîğ, *Târîh-i Bursa*, Hüdavendigâr Vilayet Matbaası, Bursa 1302, 242; Bursalı Mehmed Tahîr, *a.g.e.*, I, 391.

¹¹⁵ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, I, 182.

¹¹⁶ Mütercim Âsım Efendi, *nemûzec* şeklindeki okuyuşun doğru olup başına hemze getirilerek okunmasının ise hata olduğunu söyler. Bk. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanusü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîb*, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul 1305, I, 447.

¹¹⁷ Bk. *el-Mu'cemü'l-Vasît* (haz. İbrahim Mustafa v.dğr.), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, 31.

¹¹⁸ Molla, Kemal Faruk, "Mehmet Şah Fenârî'nin *Enmûzecü'l-Ulûm* Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılarda İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 18 (2005/1), 261.

¹¹⁹ Muhammed Şâh, *Ünmûzecü'l-Ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no. 482, vr. 4b.

birinden “İçinde yüz fenden çeşitli meselelerin açıklandığı risalenin Molla Fenârî’ye değil, oğlu Muhammed Şâh’a ait olduğunu” duyduğunu kaydeder.¹²⁰ Kâtib Çelebi de bu nakli aktarmakla birlikte eseri, Molla Fenârî’ye nispet ederek kaydetmiştir.¹²¹ Leknevî,¹²² Müstakîmzâde,¹²³ İsmail Belîğ¹²⁴ ve Bağdatlı İsmail Paşa¹²⁵ gibi müellifler de eserin yazarı olarak Molla Fenârî’yi gösterirlerken; Brockelmann¹²⁶ ise Muhammed Şâh’a nispet eder. Ayrıca bazı nüshaların zahriyelerinde¹²⁷ eserin Muhammed Şâh’a ait olduğu belirtilmektedir.

Metin incelendiğinde eserin Molla Fenârî’ye değil oğlu Muhammed Şâh’a ait olduğu aşikâr olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin eserde yer yer ilgili hususta ayrıntılı bilgi edinmek isteyenleri, *li’l-vâlid* ifadesiyle babası Molla Fenârî’yi işaret ederek onun *Fusûlü’l-Bedâi’* adlı eserine yönlendirir.¹²⁸ Hattâ bu atıflarından birinde kendisinin de babasının *Fusûl’ü* üzerine yaptığı şerhten alıntı yapar (vr. 105^b). Yine bir başka yerde, babasının *Esâsü’s-Sarf* adlı eserine yazdığı şerhten bahseder (vr. 95^b).

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 2781’de yer alan nüshasının sonunda eserin ferâğ tarihinin 6 Şevval 827/1 Eylül 1424 olduğu belirtilmektedir ki, bu nüshanın müellif nüshası olabileceği düşünülebilir. Ayrıca eserin Fenârî’nin sağlığında yazıldığı da anlaşılmıştır. Ancak Hüsrev Paşa, no. 482’de yer alan nüshada ilginç bir durum söz konusudur. Muhammed Şâh’ın babasını zikrettiği bazı yerlerde *babam* (*li’l-vâlid*) ifadesinden hemen sonra “*Kaddesallahu sirrabu ve nevera darîbabû: Allah onun sırrını yüceltsin ve kabrini nurlandırsın*” şeklinde bir dua cümlesi gelmektedir (vr. 62^a, 95^b). Bu muhtemelen müstensihin yaptığı bir ilave olup diğer nüshalarla karşılaştırılmadığı takdirde yanıltıcı olabilecek bir durumdur.

¹²⁰ Taşkoprîzâde, *es-Şekâ’iku’n-Nu’mâniyye*, 23-24; ayrıca bk. a.mlf., *Miftâbu’s-Sa’âde*, II, 125; Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 48.

¹²¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 184.

¹²² Leknevî, *el-Fevâ’idü’l-Behiyye*, 274.

¹²³ Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn, *Devbatü’l-Meşâyib: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, 5.

¹²⁴ İsmail Belîğ, *a.g.e.*, 241.

¹²⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

¹²⁶ Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, E. J. Brill, Leiden 1937-1949, II, 304.

¹²⁷ Örnek olarak bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 2781; Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no. 482; Nevşehir Gülşehir Karavezir İlçe Halk Kütüphanesi, no. 169 (yanlışlıkla *Şerhu’l-Telbîs* kaydıyla).

¹²⁸ Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no. 482, vr. 46^a, 62^a, 105^b.

Eserin Muhammed Şâh'a ait olduğu bu denli bariz iken, başta Taşköprüzâde olmak üzere bazı müelliflerin eseri Molla Fenârî'ye nispet etmeleri ciddi bir durumdur. Nitekim eserin Şehid Ali Paşa nüshasının zahriyesinde Veliyyüddîn Cârullah tarafından düşülen notta da bu durum garip karşılanmakta ve Taşköprüzâde'nin eseri ya hiç görmediği ya da üzerinde mütalaada bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Ünmûzeci'l-Ulûm'u Molla Fenârî'ye nispet eden bazı kaynaklar, muhtemelen eserin müellifi hakkındaki karışık durumu bir şekilde çözmek adına, Muhammed Şâh'ın bu esere *Şerhu Ünmûzeci'l-Ulûm* adıyla bir şerh yazdığını söylemektedirler.¹²⁹ Böyle bir eser hâliyle mevcut değildir.

2. *Avîsâtü'l-Efkâr fî İhtibâri Üli'l-Ebsâr*¹³⁰

(عويسات الافكار في اختبار اولي الابصار)

Kelâm, feraiz, fıkıh ve âdâb olmak üzere dört ayrı mevzuda yazılmış eserlerden seçilmiş on bir meselenin tahlilini ihtiva eden küçük hacimli bir risaledir.¹³¹ Kâtib Çelebi, Fenârî'nin öğrencileri imtihan etmek için eseri kısa ve öz tuttuğunu belirtir.¹³² Ancak meselelerin ele alınış tarzı ve serdedilen fikirlerin bu görüşü destekler nitelikte olmadığı, eserin sahalarında ilerlemiş ilim erbabı için kaleme alındığı¹³³ veya pek çok âlimin kapalı ve müşkil ifade ve fikirlerini açıklamak maksadıyla yazıldığı da belirtilmiştir.¹³⁴ Fakat esere *Keşfü'l-Estâr* adıyla yazılan bir şerhin başında şarih, Kâtib Çelebi'nin kanaatini doğrulamakta ve Fenârî'nin eserini öğrencilerin bazı müşkil meseleleri anlamaları için yazdığını belirtmektedir.¹³⁵

Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 1928/7, vr. 171^b-173^b; Süleymaniye Kütüphanesi, Kasıdecizâde, no. 675/6, vr. 89^b-92^b; Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Ulucami, no. 3525/35, vr. 135^a-136^a; Kütahya Vahidpaşa İl Halk

¹²⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, 314.

¹³⁰ Eserin ismi bazı kaynaklarda *Uveysatü'l-Efkâr* şeklinde yanlış okunmuştur. Örnek olarak bk. Adıvar, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 4. bs., İstanbul 1982, 17.

¹³¹ Gülle, S., *a.g.e.*, 15.

¹³² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1180.

¹³³ Gülle, S., *a.g.e.*, 15, dn. 2.

¹³⁴ Durmuş, Z., *a.g.e.*, 31.

¹³⁵ Bk. *Keşfü'l-Estâr an Vücûbi Avîsâtü'l-Efkâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, no. 33, vr. 1^b; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 1440/17, vr. 191^b.

Kütüphanesi, no. 571, 135^b-137^a (*Uveysat al Efkâr fî İhtiyâr ı Üli'l Ebsâr* adıyla); Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, no. 832/1, 1^a-3^a (*Avsâkû'l-Efkâr fî İhtibârî Uli'l-Ebsâr* adıyla). Bu nüshalar arasında, Cârullah, Ulucami ve Kütahya nüshalarında 11 konunun ele alınış sıralaması aynı iken, Kasidecizâde nüshasında birtakım değişiklikler göze çarpmaktadır.

Seçme konulardan derleme mahiyeti arz eden bu eser, *Keşfü'l-Estâr an Vücûhi Avîsâti'l-Efkâr* adıyla şerh edilmiştir. Bu şerhin nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 1440/17, vr. 191^b-200^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, no. 33, vr. 1^b-9^b'de yer almaktadır. Bu nüshalarda, eserin kim tarafından ve ne zaman şerh edildiğine dair bilgi verilmemiştir. Şerhteki 11 konunun ele alınış sıralaması zaman zaman hem Cârullah-Ulucami-Kütahya nüshalarının hem de Kasidecizâde nüshasının sıralamasından farklılık arz etmektedir.

Ayrıca eserin *Hâsiye alâ Avîsâti'l-Efkâr fî İhtiyârî Üli'l-Ebsâr* adıyla kaydedilmiş bir başka şerhi de Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde, no. 675/8, vr. 95^b-105^b'de bulunmaktadır.¹³⁶ Bu eserin “*İkinci binin ilk aşrında yetmişli yılların ortalarında*” yazıldığı belirtilmekle (vr. 105^b) birlikte kim tarafından yazıldığına dair bir not düşülmemiştir. Fakat Bağdatlı İsmail Paşa'nın, *Avîsâtü'l-Efkâr*'ın, Sarı Muîd olarak bilinen Mustafa b. Abdullah er-Rûmî el-Hanefî (ö. 1080/1669) tarafından *Arâ'isü'l-Enzâr Şerhu Avîsâti'l-Efkâr* adıyla şerh edildiği¹³⁷ şeklinde verdiği bilgi ve nüshanın yazılış tarihinin Sarı Muîd'in yaşadığı döneme denk gelmiş olmasından hareketle, bu şerhin Sarı Muîd'e ait olabileceği söylenebilir. Nüsha, müellifin bizzat kendi hattıyla yazılmış dahi olabilir. Nüshanın ilginç bir özelliği de, *Avîsâtü'l-Efkâr*'da açıklanmak üzere farklı eserlerden yapılan alıntılarının değil, yalnızca *Avîsâtü'l-Efkâr* yazarının “*Ben de derim ki ...*” şeklindeki ifadelerinin alınıp, sonra şarih'in kendi ifadelerine geçilmesidir.

Öte yandan Brockelmann da *Avîsâf*'ın Muhammed el-Hâdimî tarafından *Arâ'isü'l-Enzâr* adıyla şerh edildiğini söyler.¹³⁸ Ancak söz konusu eserin Muhammed el-Hâdimî'ye ait bir mantık kitabı olup *Avîsâtü'l-Efkâr* ile

¹³⁶ Yapılan modern çalışmalarda çoğunlukla öteki şerhin tespit edildiği, ancak bu şerhin fark edilmediği görülmektedir: Örnek olarak bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 15-17.

¹³⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 441.

¹³⁸ Brockelmann, C., *a.g.e.*, Suppl. II, 328.

alakası olmadığı, Brockelmann'ın yanlışlığına sebep olan durumun kütüphane fişinde *Arâ'isü'l-Enzâr/Şerhu'l-Avîsât* yazması olduğu söylenmiştir.¹³⁹

Avîsâtü'l-Efkeâr'ın ele aldığı on bir konu, Cârullah nüshasındaki sıralama esas alınarak şu şekildedir.

1. Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Hâşiye alâ Şerhi'l-Metâli'* adlı eserinin başlarında yer alan bir cümleden hareketle hamd ve şükür ile ilgili bir tahlil (vr. 171^b).

2. Feraiz ilminden bir mesele (vr. 171^b-172^a)

3. Sadeddîn et-Teftâzânî'nin *Akâ'id* şerhindeki kabir azabıyla alakalı bazı açıklamalar (vr. 172^a).

4. *el-Vikâye* adlı fıkha dair eserde yer alan "kâfir ve kölenin hanımlarını boşamaları neticesi ortaya çıkan hukukî durum" konusundaki bir görüşün değerlendirilip neticeye bağlanması (vr. 172^a-172^b).

5. *el-Vikâye*'deki alışveriş akdiyle alakalı bir ifadenin tahlili (vr. 172^b).

6. *el-Vikâye*'deki sulh mefhumuyla alakalı tarifi değerlendirilişi (vr. 172^b).

7. Cürcânî'nin *Hâşiye alâ Şerhi't-Tecrîd*'inin başlarında yer alan illet ve malul bahsinde serdetmiş olduğu bazı düşüncelerin tenkidi (vr. 172^b).

8. Cürcânî'nin *Hâşiye alâ Şerhi't-Tecrîd*'inin başlarında yer alan bir görüşüyle ilgili fikirler (vr. 173^a).

9. Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkef*'inde yer alan teselsülün iptali mevzusunun dördüncü vechinde yer alan illet ve malul konusuyla ilgili bir açıklama (vr. 173^a).

10. Mesud er-Rûmî'nin incelediği bir kitabın baş kısımlarında ele aldığı bir görüşün analizi (vr. 173^a).

11. Bedihiyyat kavramının tanımı ile alakalı bir tahlil (vr. 173^a).¹⁴⁰

Birçok eserde ve *Avîsâtü'l-Efkeâr*'ın şerhlerinde, Fenârî'ye ait olduğu belirtilen¹⁴¹ bu eserin metninde Fenârî'ye ait olduğuna dair herhangi bir not

¹³⁹ Gülle, S., *a.g.e.*, 15, dn. 4; Şehidoğlu, R., *a.g.e.*, 37, dn. 150.

¹⁴⁰ Bu bilgiler için bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 15-16.

bulunmamaktadır.¹⁴² Bu, zaten genel olarak pek çok yazma eserde görülen bir durumdur. Eserde Cürcânî'nin üç eserine yapılan atıflar, daha önce de belirtildiği üzere Fenârî'nin Cürcânî'ye pek atıfta bulunmamasından hareketle şüphe uyandırmakta, ancak kesin bir şey söylememize imkân vermemektedir.

Eserin Molla Fenârî'ye ait olmayacağını gösteren en önemli delil, eserde atıfta bulunulan Mesud er-Rûmî ile ilgilidir. Bu zatın kim olduğu ve hangi eserinden yararlandığı metinde belirtilmemektedir. Mesud er-Rûmî ismi araştırıldığında genellikle karşımıza Fethullah eş-Şirvânî'nin (ö. 891/1486) öğrencisi ve *Şerbu'l-Âdâbi's-Semerkindiyye* ve *Hâşiye alâ Şerbi'l-Mevâkef* gibi eserlerin yazarı Kemâleddîn Mesud b. Hüseyin eş-Şirvânî er-Rûmî (ö. 905/1499) çıkmaktadır.¹⁴³ *Avîsâtü'l-Efkeâr*'da Mesud er-Rûmî'nin eserinden yapıldığı belirtilen alıntı, Mesud er-Rûmî'nin Şemseddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin *Risâle fî Âdâbi'l-Bahs*'i üzerine yazdığı şerh ile karşılaştırıldığında bire bir tuttuğu görülecektir.¹⁴⁴ Böylece Fenârî'nin kendisinden sonra yaşamış birinden alıntı yapamayacağı için bu eserin, Fenârî'ye ait olmadığı ortaya çıkmış olmaktadır. Bundan sonra ise, eserin müellifinin kim olduğu problemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada eserin her ne kadar Molla Fenârî'ye ait olmasa da bir Fenârîzâde'ye ait olabileceği düşünülebilir. Bu konuda ilk akla gelen isim, Mesud er-Rûmî'nin hocası Fethullah eş-Şirvânî'yi Cürcânî'nin *Şerbu'l-Mevâkef*'inin ilâhiyyat bölümü üzerine yazdığı haşiyesinde serdettiği bazı görüşleri sebebiyle eleştirdiğini bildiğimiz¹⁴⁵ Molla Fenârî'nin torunu Hasan Çelebi (ö. 891/1486)'dir. Nitekim Mesud er-Rûmî'nin eserinin muhtemel yazılış tarihleri¹⁴⁶ de aynı döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla bu

¹⁴¹ Nitekim eser üzerine yazılan şerhlerde de eserin Şemseddîn el-Fenârî tarafından yazıldığı belirtilmiştir.

¹⁴² Sadece Kasidicizâde nüshasının sonunda bulunan “*Mevlânâ el-Fâdl el-Fenârî'nin Avîsâtü'l-Efkeâr fî İhtiyârî Üli'l-Ebsâr'ı tamam oldu*” ibaresi (vr. 92^b), büyük ihtimalle müstensih tarafından düşülmüştür.

¹⁴³ Hakkında bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 39; Akpınar, Cemil, “Fethullah eş-Şirvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XII, 464.

¹⁴⁴ Krş. *Avîsâtü'l-Efkeâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 1928/7, vr. 173^b; Mesud er-Rûmî, Kemâleddîn Mesud b. Hüseyin eş-Şirvânî, *Şerbu Âdâbi'l-Bahs*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 2948/2, vr. 16^b. Bu nüshanın önemli bir özelliği de 867/1462 yılında Siyâmî b. İsmail b. Zeynüddîn isimli bir şahıs tarafından Bursa'da istinsah edilmiş olmasıdır. Yani Fenârî ailesinin yaşadığı bir şehirde yazılan, eserin erken nüshalarından biridir.

¹⁴⁵ Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü'l-Tevârih*, Tabhane-i Âmire, İstanbul 1280, II, 459.

¹⁴⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla en eski nüshaları arasında 864/1459 tarihli Ankara Millî Kütüphane, no. Yz A 3227/2'deki nüsha ile 867/1462 tarihli Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 2948/2'deki nüsha bulunmaktadır.

eserin Hasan Çelebi'ye ait olması muhtemeldir. Ancak eserin bir başka Fenârîzâde'ye, hatta Fenârî soyundan gelmeyen bir başka müellife ait olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

3. *Ta'lika alâ Şerhayi's-Seyyid ve's-Sa'd li'l-Miftâh*

(تعليقة علي شرحي السيد و السعد للمفتاح)

Sirâcüddîn Ebû Yakub Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümüne Sadeddîn et-Teftâzânî'nin ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin yazdığı şerhlere Molla Fenârî tarafından ayrı ayrı yazıldığı söylenen talikadır.¹⁴⁷ Bu bilgiyi Mecdî Efendî'den aktaran Kâtib Çelebi'nin eseri görmediği anlaşılmaktadır. O, aynı zamanda *Hâşiyeye alâ Şerhi's-Şerîfî* adıyla bir haşiyeyi Molla Fenârî'nin torunlarından Muhyiddîn b. Muhammed Şâh'a¹⁴⁸ ve Cürçânî'nin şerhi üzerine yapılmış bir haşiyeyi de yine torunlarından Alâeddîn Ali el-Fenârî'ye¹⁴⁹ nispet etmektedir.

Bazı kütüphane kayıtlarında ve bazı nüshaların zahriyelerinde Molla Fenârî'ye nispet edilen¹⁵⁰ bu eser, bazı nüshaların zahriyelerinde ise¹⁵¹ Ali el-Fenârî veya Ali b. el-Fenârî'ye (ö. 903/1497) nispet edilmiştir.

Başından eksik olmayan nüshalarda geçen "*Muhammed Han oğlu Sultan Bayezid Han*" ibaresinden¹⁵² hareketle eserin Sultan Bayezid'e (853/1450-917/1512) ithaf edildiği ve dolayısıyla bu eserin Fenârî'den sonra yazıldığı ve ona ait olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, Kâtib Çelebi'nin kaynak olarak dayandığı Mecdî Efendî'nin torun Fenârîler'in yazdıklarıyla karıştırmış olabileceği ve Fenârî'ye yanlışlıkla isnad edebileceği düşünülebilir. Zira Fenârî'nin Cürçânî'nin eserleri üzerine yazdığı söylenen şerh veya haşiyeler çoğu

¹⁴⁷ Krş. Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 53. Mecdî Efendi burada şöyle demektedir: "... *ve dahi Seyyid Şerîf'in Miftâh'ına bâşiyesi vardır ve Şerh-i Teftâzânî'nin bir miktarına şerhi vardır*". Ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1766; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

¹⁴⁸ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1766.

¹⁴⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1767.

¹⁵⁰ Örnek olarak bk. Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, no. FE1804; Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 2845.

¹⁵¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 2850/1; Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 1790/1.

¹⁵² Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, no. 1790/1, vr. 3^b. Ayrıca bu bilgi için bk. Gülle, S., *a.g.e.*, 76.

zaman ona ait çıkmamakta, genel itibariyle eserlerinde Cürcânî'ye atıfta bulunmamaktadır.

Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni (ö. 739/1338), Sekkâkî'nin *el-Miftâh* adlı eserinin üçüncü kısmını özetleyerek (*telhîs*), buna *Telhîsu'l-Miftâh* adını vermiştir. Bağdatlı İsmail Paşa, Molla Fenârî'nin eserlerini sayarken bu eser üzerine yapılmış bir şerhin de ismini (*Şerbu Telhîsi'l-Miftâh fi'l-Me'ânî*) vermektedir.¹⁵³ Bu, çok güvenilir bir bilgi değildir.

4. *Sûfiyyenin Libâs ve Etvâr ve Meslekine Dair İtirazâta Reddiye*

Bazı kaynaklarda Molla Fenârî'ye nispet edilen¹⁵⁴ bu eser, aslında Akşemseddîn Muhammed b. Hamza'ya (ö. 863/1459) aittir. Bu yanlışlığın sebebi, muhtemelen eserde “Muhammed b. Hamza” isminin yer alması ve eserin yazma nüshası olarak gösterilen nüshanın¹⁵⁵ katalog fişinde müellifin Molla Fenârî olarak gösterilmesidir. Eser incelendiğinde Muhammed b. Hamza isminin geçtiği yerde (vr. 63^a), bu ismin hemen peşinde yer alan ve bu kişinin Fenârî değil Akşemseddîn olduğunu gösteren “*Muhammed b. Hamza Ceddühü'l-a'lâ Şihâbüddîn es-Sühreverdî*” ibaresi yer almaktadır. Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) soyundan gelen kişi ise Molla Fenârî değil Akşemseddîn'dir.¹⁵⁶

5. *Risâletü'n-Nûriyye*

(رسالة النورية)

Bazı kataloglarda yanlışlıkla Fenârî'ye nispet edilen bu eser,¹⁵⁷ aslında yine Fenârî ile aynı isme sahip olan Akşemseddîn Muhammed b. Hamza'ya (ö. 863/1459) aittir. Nitekim eserin nüshalarının başında Akşemseddîn'in ismi açıkça yazılmıştır.

6. *Satır-Arası Kur'an Tercümesi*

Ahmet Topaloğlu tarafından 1976'da neşredilen, yazar tarafından ketebe sayfasındaki ibareden hareketle Muhammed b. Hamza isimli bir zat

¹⁵³ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

¹⁵⁴ Aydın, H., *a.g.e.*, 73; Aydın, İ. H., “a.g.md.”, 246.

¹⁵⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 71, vr. 62^b-79^b.

¹⁵⁶ Bk. Köprülü, Orhan F. & Uzun, Mustafa, “Akşemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II, 300. Bu hususa dikkatimi çeken Doç. Dr. Abdurrezzak Tek'e teşekkür borçluyum.

¹⁵⁷ İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no. ARA 2799; no. ARA 4786.

tarafından kaleme alındığı düşünülen ve *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi* ismiyle yayımlanan¹⁵⁸ Türkçe Kur'an tercümesi, çeşitli sebeplerle Topaloğlu tarafından Molla Fenârî'ye nispet edilmiştir. Eserin son sayfası olan ketebe sayfasında eserin Muhammed b. Hamza'nın eliyle 827/1424 yılında yazıldığı belirtilmektedir.¹⁵⁹ Eseri yayına hazırlayan Ahmet Topaloğlu'na göre, eserin ketebe sayfasındaki bu bilgiden hareketle yazarını katî olarak tespit etmek çok güç olmakla birlikte bazı sebeplerden ötürü onun, bu ismi taşıyan Molla Fenârî olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁶⁰ Ona göre, Fenârî'nin Arapça'ya vukufiyeti, Kur'an ilimlerini iyi bilmesi ve ayrıca tefsir ile meşguliyeti tam da böyle bir tercüme yapabilecek bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Ayrıca eser, müellifinin kıraat ilmini çok iyi bildiğini göstermektedir ki kaynaklar Molla Fenârî'nin kıraatte tam bir selahiyete sahip olduğunu söylemektedir. Yine Fenârî'nin Türkistan doğumlu olduğu ve on sekiz yaşında Anadolu'ya geldiği iddiası doğru kabul edildiğinde ve Kur'an'ın Türkçe'ye tercümesinin ilk defa Türkistan'da yapıldığı ve bu geleneğin buradan Anadolu'ya geçtiği göz önünde tutulduğunda Fenârî'nin böyle bir Kur'an tercümesine sahip olduğu, onu okuduğu ve Anadolu'ya getirmiş olduğu düşünülebilir. Eserin 827/1424 yılında yazılmış olması, müellifinin XIV. yy.'ın ikinci yarısı ile XV. yy.'ın birinci yarısında yaşadığını göstermektedir. Topaloğlu bu dönemde yaşamış başka bir Muhammed b. Hamza'ya rastlamadığını belirtir. Ancak bir sonraki paragrafta kendisinin de bahis konusu ettiği başka bir Muhammed b. Hamza daha vardır ki, bu, Fatih Sultan Mehmed'in hocası olarak da meşhur olan ve "Akşemseddin" diye tanınan şahıstır. Fakat Topaloğlu tercümenin yazıldığı tarihte 30-31 yaşlarında olduğunu söylediği Akşemseddin'in gerek yaşı ve gerekse ilmî şahsiyeti itibarıyla bu tercümenin müellifi olma ihtimalini uzak görür.¹⁶¹

Topaloğlu'nun da belirttiği gibi bu eserin kime ait olduğu hakkında kesin bir kanaate varmak zordur. Ancak eserin tamamlandığı tarih olan 827/1424'te Akşemseddin 34 yaşındadır ve bu yaş, böylesi bir eseri yazmak için

¹⁵⁸ Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi* (haz. Ahmet Topaloğlu), I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976. Eserin ilk cildi Topaloğlu tarafından kaleme alınan genişçe bir giriş yazısı ile orijinal metnin günümüz Türkçe alfabesiyle yazımını içerirken, ikinci cildi eserde geçen eski Türkçe kelimelerin manalarını ihtiva eden bir sözlükten ibarettir.

¹⁵⁹ Bk. Muhammed b. Hamza, *a.g.e.*, I, 551.

¹⁶⁰ Bk. Muhammed b. Hamza, *a.g.e.*, I, xviii-xix.

¹⁶¹ Topaloğlu'nun bu değerlendirmeleri için bk. Muhammed b. Hamza, *a.g.e.*, I, 15-16.

hiç de erken bir yaş değildir. Zaten Topaloğlu da, eserin Fenârî'ye aidiyeti iddiasını güçlendirmek için onun Türkistan doğumlu ve on sekiz yaşına kadar o bölgede yaşamış olduğunu ve dolayısıyla ilk Türkçe Kur'ân tercümelerinin yapıldığı bu bölgede kendisinin de bir Kur'ân tercümesi görüp bunu Anadolu'ya taşımış olabileceğini söylerken, aslında böyle bir eseri kaleme almak için ileri bir yaşta ve belli bir ilmî vukufiyette olmanın gerekmediğine zımnen işaret etmiş olmaktadır.

Öte yandan sorulması gereken bir diğer soru da Türkçe bir Kur'ân tercümesine hayatında Türkçe bir eser yazdığına dair herhangi bir kayıt bulunmayan –ki bizzat Topaloğlu da bu hususu dile getirmektedir– Molla Fenârî'nin niçin ihtiyaç hissettiğidir. Hâlbuki bizzat Topaloğlu elimizde mevcut olan ve Akşemseddîn'in oğlu Hamdullah Hamdî'ye ait bir satır-arası Kur'ân tercümesinden ve bu eserin baş tarafında “...*ber satırın altında vâki olan manâ-yı şerîf şeyb-i mezkûr'un* [yani Akşemseddîn'in] *istibrâc ve istinbât eylediği manâdır ki aynı ile tabrîr olunmuştur*” şeklindeki ibareden bahsetmektedir.¹⁶² Bu ibare açıkça göstermektedir ki Akşemseddîn, Türkçe Kur'ân tercümesi işiyle hususen meşgul olmuş ve onun yaptığı tercüme amelîyesi oğlu Hamdullah tarafından yazılı hâle getirilmiştir.

Öte yandan kaynaklarda Fenârî'ye böyle bir Kur'ân tercümesi nispet edilmemiştir. Bu durumu Kur'ân tercümelerinin müstakil birer eser olarak görülmeyip “Mushaf” olarak algılandığını söyleyerek açıklayan Topaloğlu¹⁶³ haklı görünmektedir. Fakat bu durum Akşemseddîn ve diğer tüm ihtimaller için de geçerlidir.

Kanaatimizce, böyle bir Kur'ân tercümesi yapmaya en yatkın kişi Molla Fenârî'den ziyade Akşemseddîn'dir. Öte yandan Topaloğlu'nun da işaret ettiği gibi buradaki Muhammed b. Hamza, hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir başka kişi olabileceği gibi, eserin yazarı değil müstensihî de olabilir.¹⁶⁴ Zira ketebe sayfasındaki ibare, eserin Muhammed b. Hamza'nın eliyle yazıldığını söylemektedir ki burada bu kişinin yazar mı yoksa müstensihî mi olduğu net değildir. Çoğu zaman bu ibare müstensihî işaret etmektedir.

¹⁶² Muhammed b. Hamza, *a.g.e*, I, 17.

¹⁶³ Muhammed b. Hamza, *a.g.e*, I, 17.

¹⁶⁴ Muhammed b. Hamza, *a.g.e*, I, 18.

7. *Risâle fi Beyâni Vahdeti'l-Vücûd*

(رسالة في بيان وحدة الوجود)

Vahdet-i vücûd felsefesini izah için yazılan ve bazı son dönem kaynaklarında Fenârî'ye nispet edilen bu eser,¹⁶⁵ aslında Bahâeddînzâde olarak bilinen Muhyiddîn b. Bahâeddîn'e (ö. 952/1545) aittir ve *el-Vahdetü'l-Vücûdiyye* adıyla Kahire'de 1328/1910'da basılmıştır.¹⁶⁶ Yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, no. 751/12, vr. 78^b-93^a'da mevcuttur.

8. *Risâle fi Menâkıbü's-Şeyh Bahâeddîn en-Nakşbendî*

(رسالة في مناقب الشيخ بهاء الدين النقشبندی)

Bazı kaynaklarda Fenârî'ye nispet edilen bu eserin¹⁶⁷ herhangi bir nüshasına rastlanmamış olup, muhtemelen yanlışlıkla Fenârî'ye nispet edilmiştir. Bu yanlışlığın en muhtemel sebeplerinden birisi, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü's-Zunûn*'da *er-Risâletü'l-Kudsîyye* başlığı ile yazılmış eserleri tanıtırken öncelikle Hâce Muhammed b. Muhammed el-Pârsâ (ö. 822/1419)'nın Bahâeddîn Nakşbendî'nin hayat hikâyesini ve menkıbelerini anlattığı bu isimdeki Farsça eserinden bahsetmesinin hemen akabinde “*Şemseddîn Fenârî'nin de vardır*” ibaresinin yer alması¹⁶⁸ ve bu ifadenin sanki Fenârî'nin Pârsâ'nın eseriyle aynı isimde yani *er-Risâletü'l-Kudsîyye* isminde bir risalesi vardır olarak değil de onun Bahâeddîn Nakşbendî'nin hayatı ve menkıbelerini konu alan bu isimde eseri vardır şeklinde anlaşılmış olması düşünülebilir. Zaten Fenârî'nin *Tahkîku Hakâ'iki'l-Eşyâ* adlı eserini *er-Risâletü'l-Kudsîyye* şeklinde isimlendirdiği de söylenmiştir.¹⁶⁹

Öte yandan Fenârî'nin talebelik arkadaşı Seyyid Şerîf el-Cürçânî'ye nispet edilen *Menâkıbü's-Şeyh Bahâeddîn en-Nakşbendî* isimli bir eser,¹⁷⁰ belki yanlışlıkla Fenârî'nin zannedilmiş olabilir.

¹⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I, 314; Aşkar, M., *a.g.e.*, s. 67.

¹⁶⁶ Bu önemli tespiti dikkatimi çeken Dr. Semih Ceyhan'a müteşekkirim.

¹⁶⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

¹⁶⁸ Krş. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 882.

¹⁶⁹ Krş. Molla Fenârî, *er-Risâletü'l-Kudsîyye fi Beyâni'l-Ma'ârifî's-Sâfiyye*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no. 1454/4, vr. 66^b'de müstensihin düştüğü not.

¹⁷⁰ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II/1842. Ayrıca “... *şeyhim ve müşidim kutbü'l-evliyâi'l-muhakkikîn Hâce Alâü'l-Hakke ve'd-Dîn...*” ibaresiyle başlayan Cürçânî'nin bu eseri Süleymaniye Kütüphanesi,

9. *Risâle fi Menâkibi's-Şeyh Alâeddîn en-Nakşebendî*

(رسالة في مناقب الشيخ علاء الدين النقشبندی)

Bazı kaynaklar Bahâeddîn Nakşebendî'nin değil de onun müridi ve halifesi Alâeddîn Attâr'ın menkıbelerini anlatan bir risaleyi Fenârî'ye nispet ederler.¹⁷¹ Ancak burada da bir yanlış isnadın olması ve hususen Alâeddîn Attâr ile tanışmasının akabinde Nakşebendiyye tarikatına intisap eden ve onun müridi olan Cürçânî'nin yukarıda ismi verilen risalesiyle karıştırılmış olması mümkündür.

10. *Ta'likât alâ Şerhi'l-Mevâkıf*

(تعليقات علي شرح المواقف)

Taşköprüzâde, Fenârî'nin Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ını gördüğünde bu eser üzerine talikler yazdığını belirtmiştir.¹⁷² Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre Cürçânî bu eseri, 807/1404 senesinde Semerkand'da yazmıştır.¹⁷³ Buna göre, Fenârî'nin bu eseri, bu tarihten sonra görmüş olması gerekir. Taşköprüzâde'nin *eş-Şekâ'ik*'ını gören ve zaman zaman ondan çeşitli alıntılar yapan Kâtib Çelebi, Fenârî'nin torunu Hasan Çelebi'nin (ö. 886/1481) Cürçânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı üzerine faydalı, güzel bir haşiye yazdığını belirtmesine rağmen Fenârî'nin talikat yazdığından bahsetmez. Yalnızca İcî'nin, *el-Mevâkıf* adlı eserini *Cevâhiru'l-Kelâm* adıyla kısalttığını, Fenârî'nin de bu esere şerh yazdığını belirtir.¹⁷⁴

Ayrıca, Bağdatlı İsmail Paşa, Fenârî'ye nispet ettiği eserler arasında *Şerhu'l-Mevâkıf fi'l-Kelâm* adlı bir eser de zikreder.¹⁷⁵ Bu kayıt, İcî'nin *Mevâkıf*'ına tıpkı Cürçânî gibi bir şerh yazdığı anlamına gelebileceği gibi, Cürçânî'nin şerhine yazdığı söylenen talikatı veya İcî'nin *Cevâhiru'l-Kelâm*'ına yaptığı şerhi kastetmiş olduğu düşünülebilir.

Genel itibariyle eserlerinde Cürçânî'ye atıfta bulunmayan Molla Fenârî'nin Cürçânî'nin bir eseri üzerine münhasıran bir şerh yazması

Esad Efendi, no. 3597, vr. 18^b-21^a'da *Terâcimü Hâce Bahâeddîn Nakşebendî ve Hâce Alâeddîn Attâr* ismiyle 1091/1680 istinsah tarihli olarak bulunmaktadır.

¹⁷¹ Örnek olarak bk. Aydın, İ. H., "a.g.md.", 246.

¹⁷² Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 24; Ayrıca bk. Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye*, 274.

¹⁷³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1891.

¹⁷⁴ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1894.

¹⁷⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 188.

kanatimizce pek mümkün görünmemektedir. Taşköprizâde muhtemelen Hasan Çelebi'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* üzerine yazdığı haşiye ile karıştırmaktadır.

11. *Mecmû'atü'r-Resâ'il*

(مجموعة الرسائل)

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ARA 1509 no.'da kayıtlı, 1068 istinsah tarihli olan ve *Mecmû'atü'r-Resâ'il* adıyla Molla Fenârî'ye nispet edilen eser, aslında *Fevâ'id* adlı eseri üzerine yapılan bir haşiyeden başkası değildir.

12. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Vikâye*

(حاشية علي شرح الوقاية)

Sadruşşerîa'nın (ö. 747/1346) *Şerhu'l-Vikâye* adlı eseri üzerine yazılmış olan bu haşiye, Brockelmann tarafından Fenârî'ye nispet edilse de,¹⁷⁶ eserin Fenârî'nin torunlarından Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Fenârî'ye (ö. 929/1522) ait olduğu gözükmemektedir. Nitekim katalog kaydında aynı yanlışın tekrarlanarak Molla Fenârî'ye nispet edildiği Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, no. 189'daki hicrî 1000 tarihli nüshanın zahriyesinde eserin *Şâh Muhammed Efendi b. Ali el-Fenârî'*ye ait olduğu belirtilmiştir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi'nin bazı kayıtlarında Molla Fenârî'ye (Reşid Efendi, no. 189; Reisülküttab Mustafa Efendi, no. 1196), bazen de Muhammed Şâh b. Ali el-Fenârî'ye (Veliiyüddîn Efendi, no. 1106; Süleymaniye, no. 624) nispet edilmiştir. Katalogda Molla Fenârî'ye ait olduğu söylenen nüshaların ilk sayfasında bile açıkça Muhammed b. Ali b. Yusuf b. Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî ismi geçmektedir.

13. *Vakf-ı Nukûdun Sıhhati Hakkında Çivizâde'ye*

Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Muhammed b. Hamza el-Fenârî'ye nispetle kaydedilen *Vakf-ı Nukûdun Sıhhati Hakkında Çivizâde'ye* isimli eser,¹⁷⁷ Fenârî'ye değil torununun oğlu olan Muhyiddîn Muhammed b. Ali b.

¹⁷⁶ Brockelmann, C., a.g.e., II, 329.

¹⁷⁷ Katalogda Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhülislam Esad Efendi Medresesi, no. 188, vr. 54-56'da olduğu gösterilen eser, burada yoktur. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, no. 189'da yer alan ve yine Muhyiddîn Muhammed b. Ali el-Fenârî'ye ait olduğu hâlde yanlışlıkla Molla Fenârî'ye nispet edilen *Hâşiye alâ Şerhi'l-Vikâye*'nin hemen evvelinde tek sayfa halinde

Yusuf Bâlî el-Fenârî'ye aittir. Zira Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi, 881-954/1476-77-1547 yılları arasında yaşamıştır ve onun bazı görüşlerine padişahın emriyle Muhyiddîn el-Fenârî cevap yazmıştır.

14. *Hâşiye ale'l-Fevâ'idî'z-Ziyâ'iyye fi Şerhi'l-Kâfiye fi'n-Nahv*

(حاشية علي الفوائد الضيائية في شرح الكافية في النحو)

İbnü'l-Hâcib diye meşhur olan Cemâleddîn Ebû Amr Osman b. Ömer'e (ö. 646/1248) ait olan *el-Kâfiye fi'n-Nahv* adlı eser üzerine, Molla Câmî olarak da bilinen Nureddîn Abdurrahman b. Ahmed'in (ö. 898/1492) bu eserdeki önemli bilgileri özetleyerek ve kendince bazı ilaveler yaparak *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adıyla yazdığı şerh üzerine yazılmış haşiyedir.¹⁷⁸ Kaynaklarda bu esere haşiye yazarlar arasında Molla Fenârî'nin ismi geçmemesine rağmen¹⁷⁹ Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Fatih, no. 4864'deki 119 varaklık yazma, Molla Fenârî ismiyle kaydedilmiştir. Molla Câmî'nin 816-898/1414-1492 tarihlerinde yaşadığı düşünülünce, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'nin bile yazılışının Molla Fenârî'den sonra olması oldukça muhtemeldir. Zaten gösterilen yazma nüshanın zahriyesinde de İsmüddîn İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî'nin (ö. 943/1536) haşiyesi olduğu yazılıdır.

15. *Risâle fî'l-İstincâ*

(رسالة في الاستنجاء)

Yanlışlıkla Fenârî'ye nispet edilen¹⁸⁰ bu eser, Fenârî ile aynı isme sahip ancak kendisinden neredeyse 400 yıl sonra yaşamış bir zat olan Hacı Emirzâde

yer almaktadır (vr. 1^b). Yazının sonunda Muhammed el-Fenârî yazması nedeniyle Molla Fenârî'ye ait olduğu sanılmış olabilir.

¹⁷⁸ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1372.

¹⁷⁹ Krş. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1370-1375.

¹⁸⁰ Brockelmann, C., *a.g.e.*, Suppl. II, 329.

Muhammed b. Hamza el-Aydîni'ye (ö. 1204/1789)¹⁸¹ aittir ve pek çok yazma nüshası mevcuttur.¹⁸²

16. *Risâle fî Âdâbi'l-Bahs*

(رسالة في اداب البحث)

Brockelmann'ın Fenârî'ye nispet ettiği¹⁸³ bu risale kaynaklarda Fenârî'ye nispetle geçmemektedir.

17. *Bahs fî'n-Nâsih ve'l-Mensûh min Tefsîri'l-Fâtîha*

(بحث في الناسخ و المنسوخ من تفسير الفاتحة)

Brockelmann tarafından Fenârî'ye nispet edilen¹⁸⁴ bu eserin, *Aynü'l-A'yân*'ın mukaddimesinde üçüncü babın üçüncü vechi olarak dört buçuk sayfa hâlinde yer aldığı ve müstakil bir eser olmadığı söylenmiştir.¹⁸⁵ Zaten Fenârî de bu konuyu ayrıntılı olarak *Fusûlü'l-Bedâi'* adlı eserinde incelediğini belirtir.¹⁸⁶ Eğer Brockelmann'ın gösterdiği gibi müstakil bir eseri olsaydı Fenârî, *Fusûl* yerine muhtemelen bu eserine gönderme yapardı. Ayrıca *Aynü'l-A'yân* veya *Fusûlü'l-Bedâi'* adlı eserlerindeki nesihle ilgili bölümün münhasıran istinsah edildiği bir nüshanın yanlışlıkla müstakil bir eser olarak algılanmış olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

¹⁸¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 346. Bağdatlı İsmail Paşa, bir başka yerde başka bir Muhammed b. Hamza el-Aydîni'den bahsetmektedir. Ölüm tarihini 1010/1601 ve ismini Muhammed b. Hamza el-Güzelhisârî el-Aydîni olarak verdiği bu şahsa ait olduğunu söylediği eserler Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza'ya (1204/1789) nispet ettiği eserlerle aynıdır. Krş. Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 265.

¹⁸² Msl. bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, no. 388/15; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3699; Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, no. 1152/9; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar no. 1269/36.

¹⁸³ Brockelmann, C., *a.g.e.*, Suppl. II, 329.

¹⁸⁴ Brockelmann, C., *a.g.e.*, II, 304.

¹⁸⁵ Şehidoğlu, R., *a.g.e.*, 30, Ayrıca bk. Aşkar, M., *a.g.e.*, 65.

¹⁸⁶ Molla Fenârî, *Aynü'l-A'yân (Tefsîru'l-Fâtîha)*, Rifat Bey Matbaası, Dersaadet 1325, 80.

18. *Tefsîru Sûreteyi'l-Kadr ve'l-Feth*

(تفسير سورتي القدر و الفتح)

Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan Gazi, no. 196'da Molla Fenârî'ye ait olduğu söylenen eser,¹⁸⁷ ilgili yerde bulunmamaktadır. Burada yer alan mecmuanın içerisinde altı risale bulunmakta, bunlar içerisinde farklı kişilerce Fetih ve Kadir Sureleri'nin birlikte değil de ayrı ayrı yazılmış tefsirleri bulunmaktadır. Müelliflerden biri, *Tefsîru Sûreteyi'l-Kadr* isimli eserin yazarı olduğu belirtilen Molla Hüsrev'dir (ö. 885/1480). Muhtemelen iki isim birbirine karıştırılmış, eser Molla Fenârî'nin zannedilmiştir.

19. *Risâle fi Mâhiyyeti's-Şeyâtîn ve'l-Cinn*

(رسالة في ماهية الشياطين و الجن)

Kütüphane kayıtlarında ve yapılan çalışmalarda rastlanmayan bu eseri Brockelmann Molla Fenârî'ye isnat etmiştir.¹⁸⁸ Fenârî'nin *Aynü'l-Ayân*'da geniş bir şekilde ele aldığı bu konunun müstakil olarak istinsah edilmiş bir nüshasının müstakil bir eser olarak algılanmış olması muhtemeldir.¹⁸⁹

III. Molla Fenârî'ye Ait Bazı Dokümanlar

1. *Risâle fi'l-Îcâze ale't-Tefsîr*

Tespit edildiği kadarıyla tek el yazma nüshası Amasya İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan (no. 1869) ve kayıtlarda *el-Îcâze fi't-Tefsîr* ismiyle Molla Fenârî'ye nispet edilen eser, belgeyi gören Mehmet Çiçek'e göre, yazmanın 51^b-52^b varakları arasında olup bir kitap olmaktan ziyade bir icazetnâmedir. Ancak silsilede Ebû Hanîfe'nin geçmesi ve Ebû Hanîfe sonrası silsilenin Hanefî olarak kaydedilmesi bunun tefsirle değil de fıkıhla ilgili bir icazetnâme olduğu izlenimini vermektedir. Bu muhtemelen Molla Fenârî'ye kadılık ve fetva ile ilgili verilmiş bir icazetnâmedir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 6 (1999/1), 286.

¹⁸⁸ Brockelmann, C., *a.g.e.*, II, 304.

¹⁸⁹ Boyalık, M. Taha, *Molla Fenârî'nin Aynü'l-Ayân Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tablîl ve Değerlendirme)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, 19.

¹⁹⁰ Çiçek, M., *a.g.e.*, 22.

2. Molla Fenârî'nin Yıldırım'a Mektubu

Molla Fenârî'nin Yıldırım Bayezid'e Emir Sultan hakkında yazdığı bu mektubun suretleri Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde GE497-3'de ve Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no. 3719/10, vr. 67^b-68^b'de 2 varak halinde mevcuttur.

3. Fetvaları

İlmiyye Salnâmesi'nde Fenârî'nin “*el-fakîr Muhammed el-Fenârî*” imzasıyla bazı fetvalarından nakillerde bulunmakta, bunların asıllarının Fetvâhâne-i Âlî'de ve Yıldız Sarayı'nda bulunduğunu belirtmektedir.¹⁹¹

4. Tasdik Ettiği Vakfiyeleri

Molla Fenârî'nin kadılığı döneminde tasdik ettiği birtakım vakfiye kayıtları elimize ulaşmıştır.¹⁹²

5. Şahsî Vakfiyeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Arşivi'nde gerek Molla Fenârî'ye gerekse de Fenârîzâdeler'e ait birçok vakfin vakfiyeleri mevcuttur.¹⁹³

IV. Molla Fenârî Üzerine Yapılmış Modern Çalışmalar

IV.1. Tezler

Doktora Tezleri

1. Aydın, Hakkı, *Molla Fenârî ve Fusulu'l-Bedayi' fi Usulî's-Şerayi'indeki Metodu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1989, 132 s.

2. Şehidoğlu, Recep, *Molla Fenari ve Tefsir Metodu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, 162 s.

¹⁹¹ *İlmiyye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar* (yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Nezih Galitekin & Cevdet Dadaş), İşaret Yayınları, İstanbul 1998, 283-286.

¹⁹² Bunlardan birkaçı için bk. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, MC. Ferman-Berat ve Vakfiyeleri, Depo, MC_Fr_000003; 000005; 000007; 000012; 000025; 000038; 000043.

¹⁹³ Bunlardan birkaçı için bk. BOA, Vakfiyeler, 19/6; BOA, Vakfiyeler, 162/6; BOA, C.MF, gömlek no. 4182, dosya no. 84; BOA, C.EV, 7858; BOA, C.EV, gömlek no. 8704, dosya no. 175.

3. Deliçay, Tahsin, *Mehmed Şab ve Te'sisu'l-Kava'id Harfen bi-Harfin fi Şerb-i Makasidi Esasi's-Sarf*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998, 362 s.

4. Çiçek, Mehmet, *Molla Fenari ve Fazlur Rahman'ın Kur'an'a Yaklaşımları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, VI+299 s.

Yüksek Lisans Tezleri

1. Gülle, Sıtkı, *Şemseddîn Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, XX+104 s.

2. Tuncer, Mustafa, *Molla Fenârî ve Fatıha Sûresi Tefsiri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1991, IV+116 s.

3. Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, VII+161 s.

4. Durmuş, Zülfikâr, *Şemsüddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-A'yan Adlı Eserinin Tablîli*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1992, X+159 s.

5. Boyalık, M. Taha, *Molla Fenari'nin Aynu'l-Âyân Adlı Tefsirinin Mukaddimesi (Tablil ve Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, III+141 s.

6. Saraçoğlu, Tuba Nur, *Molla Fenârî ve Ailesinin Bursa Kültürüne Katkıları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2009, IX+107.

7. Erdoğan, Mehmet Emin, *Molla Fenari'nin Usul-i Fıkıh Görüşleri (Fusûlü'l-Bedâyi' Adlı Eseri Çerçevesinde)*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum (devam ediyor).

Lisans Tezleri

1. Şen, Selahattin, *Molla Fenârî –Şemseddin b. Hamza–*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1962.

2. Karmış, Orhan, *Molla Fenârî Hayatı ve İlmi Çalışmaları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1966.

3. Gülen, Nuran, *Molla Fenârî ve Ailesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1975.

4. Yılmaz, Edip, *Molla Fenârî: Mubammed b. Hamza b. Mubammed el-Fenari: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshalarının Tavsifi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arab-Fars Filolojisi Bölümü, İstanbul 1975.

5. Urtekin, Kerim, *Molla Fenârî ve Aynu'l-Ayan Mukaddimesinin Tercümesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1978.

6. Sancaklı, Saffet, *Molla Fenârî'nin Hayatı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 1986.

7. Coşkun, Hidayet, *Molla Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir 1996.

IV.2. Kitaplar

1. Soku, Ziya Şakir, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Türk Şeyhülislâmı: Molla Fenârî*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, 48 s.

2. Aydın, Hakkı, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, 143 s.

3. Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vüçüd Anlayışı*, Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1993, XIV+224 s.

IV.3. Makaleler

1. Seybold, C.F., “Al-Abharî's (663=1265) İisâgügi und al-Fanârî's (834=1431) Kommentar dazu: Bemerkungen zu Gothanus 1178 und Enzyklopädie des Islâm I, 74a”, *Der Islam*, IX (1919), pp. 112-115.

2. Hüseyin Hüsâmeddîn, “Molla Fenârî”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XVIII/95 (1926/16. sene), 368-383; *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XIX/96 (1928/17.-18. sene), 148-158. Ayrıca *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988 içinde tıpkı basım.

3. Ünver, Süheyl, “Ramazan 812 (1409) Yılında Türklerin Büyük Âlimlerinden Molla Şemsüddin Fenârî'ye Buhara'dan Bir Hediyeye”, *Fatih ve İstanbul*, II (1954), 195-197.

4. Çantay, Hasan Basri, “Molla Fenârî’nin Hayatı ve Eserleri”, *İslâm*, 7 (1956/1), 8-9.

5. Cunbur, Müjgân, “İlk Türk-Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenari”, *Türk Yurdu*, II/283 (Nisan 1960), 17-18.

6. Ertan, Veli, “Osmanlı Devletinin İlk ve Resmi Şeyhülislamı Molla Şemsettin Fenârî (1350-1431)”, *Yeni Defne*, sy. 72-73, ss. 18-22.

7. Çoruh, Hakkı Şinasi, “Türk Anadolu’da İlim Tarihinin İlk Büyük Siması, İlk Osmanlı Şeyh’ül-İslâm’ı Molla Fenârî (1350-1430/1431), *Türk Kültürü*, 120 (1972), 1265-1276 (41-52).

8. Durmuş, Zülfikâr, “Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî ve Eserleri”, *İnönü Üniversitesi Darendelâbiyat Fakültesi Dergisi*, I/1 (1995), 137-156.

9. Yıldırım, Aydın & Yılmaz, Edip, “İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî”, *Diyânet İlmî Dergî*, XXXI/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1995), 71-81.

10. Aşkar, Mustafa, “Osmanlı Devletinde Alim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII (1997), 385-401.

11. Aşkar, Mustafa, “Molla Fenârî’nin Şeyh Hamid el-Velî ile Münasebetleri ve Dönemin Tasavvufî Yapısına Bir Bakış”, *XIII ve XIV. Yüzyıllarda Kayseri’de Bilim ve Din Sempozyumu, 30-31 Mayıs 1996*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 1998, 131-142.

12. Aşkar, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Alim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), Ankara 1999, IV, 416-426.

13. Aşkar, Mustafa, “Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) ‘Şerhu Dibâceti’l-Mesnevi’ Adlı Risâlesi ve Tahlilî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 14 (2005), 83-102.

14. Gülle, Sıtkı, “İlk Osmanlı Şeyhülislâm’ı Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî (751-834/1350-1431) ve Onun Aynu’l-A’yân Tefsîri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 237-246.

15. Öngören, Reşat, “Osmanlı Devletinin İlk Şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin Tasavvufî Yönü”, *Türkler* (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek & Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XI, 114-119.

16. Molla, Kemal Faruk, “Mehmet Şah Fenârî'nin *Enmûzecu'l-Ulûm* Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılarda İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 18 (2005/1), 245-273.

17. Boyalık, M. Taha, “Molla Fenârî'nin Tefsir İlminin Mahiyetine Dair Tartışmasının Tahlili”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2007), 73-100.

18. Karadaş, Çağfer, “İlk Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Fenârî”, *Avrupa Diyanet Aylık Dergi*, 108 (2008), 48-49.

19. Doğan, Candemir, “eş-Şâfiye ile *Esâsu's-Sarf*ın Karşılaştırmalı Analizleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, XII/34 (2008), 417-436.

IV.4. Ansiklopedi Maddeleri

1. Walsh, J. R., “Fenârî-zade”, *The Encyclopedia of Islam (2nd Edition)*, II, 879.

2. Aydın, İbrahim Hakkı, “Molla Fenârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 245-247.

3. Görgün, Tahsin, “Molla Fenârî (Düşüncesi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, 247-248.

4. Cunbur, Müjân, “Molla Fenârî”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, VI, 388-389.

5. Uluçam, Müjdat, “Molla Fenârî”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, 448.